

Het verlaten familiehuus, coping strategieën en de rol van familierelaties bij het verzorgen van sociale zekerheid in Kokobeng en Techiman

**Denise de Waal
& Stijn Hamels**

Het verlaten familiehuus, coping strategieën en de rol van familierelaties bij het verzorgen van sociale zekerheid in Kokobeng en Techiman

Bachelor thesis van :

Denise de Waal

3607755

d.dewaal@students.uu.nl

Stijn Hamels

3486230

s.hamels@students.uu.nl

Begeleider: Geert Mommersteeg

Datum: 28/06/2013

Voorwoord

Het onderzoek was een mooie en leerzame kennismaking met het doen van veldwerk. We hebben veel data kunnen verzamelen, omdat wij in een relatief korte periode veel informanten hebben gesproken. Wij willen dan ook alle inwoners van Kokobeng en Techiman bedanken voor hun gastvrijheid en bereidheid om met ons te praten. Ook willen wij een aantal personen nog eens speciaal bedanken voor hun persoonlijke hulp en vriendschap. Allereerst onze sleutelinformanten voor de toegang die zij ons verschaften tot hun persoonlijke netwerk en de rol die zij als tolk hebben vervuld. Ook willen wij graag Adwoa bedanken voor de goede zorgen tijdens ons verblijf. Daarnaast willen we de universiteit bedanken voor het bieden van de mogelijkheid om veldwerk in het buitenland uit te voeren. In het bijzonder willen wij onze begeleider Geert Mommersteeg bedanken voor het begeleiden tijdens onze voorbereiding, uitvoering en uitwerking van ons onderzoek.

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	4
2. Theoretische onderbouwing	7
2.1 Rurale Armoede.....	7
2.2 Coping door huishoudens.....	8
2.3 Formele en informele sociale zekerheid.....	9
2.4 Sociale zekerheid in Sub-Sahara Afrika.....	10
2.5 Familiebanden in Ghana.....	13
2.6 Sociale zekerheid in Ghana.....	14
3. Context.....	17
3.1 Techiman.....	17
3.2 Kokobeng.....	19
4. Copingstrategieën in Kokobeng en Techiman.....	21
5. Veranderingen van Familierelaties	25
6. Informele sociale zekerheid verzorgd door familierelaties	32
7. Andere bronnen van sociale zekerheid	37
8. Conclusie	43
9. Bibliografie	49
10. Appendix	53
I. Methodologie.....	53
II. Summery in English.....	56

Inleiding

"Vroeger hield men van elkaar en leende je geld uit aan elkaar binnen de familie. Zo'n dertig jaar geleden is dit veranderd, sinds toen geeft men elkaar niet zo snel meer wat en is de liefde grotendeels verdwenen".¹

Het doel van dit onderzoek was in kaart te brengen wat het belang is van familierelaties in het voorzien van sociale zekerheid voor de bevolking van twee dorpen in het zuiden van Ghana. Hierdoor had het onderzoek deels een beschrijvende en deels een comparatieve insteek. Het onderzoek betrof een vergelijking van twee dichtbij elkaar gelegen dorpen in de Ashanti regio. In dit onderzoek zijn verschillende huishoudens, *nuclear families* en *extended families* in de dorpen Techiman en Kokobeng onderzocht en vergeleken. Tijdens de analyse van onze data kwamen wij echter tot de conclusie dat de data uit beide dorpen vrijwel geheel met elkaar overeen kwamen. Dit heeft ons doen besluiten de beide dorpen in deze thesis te behandelen als een eenheid.

Om het belang van de informele sociale zekerheid na te gaan, is het eveneens belangrijk om vast te stellen welke andere bronnen van sociale zekerheid er zijn en wat deze bronnen voor de burgers kunnen betekenen. Ook is onderzocht welke andere coping strategieën, naast de sociale zekerheid, er gebruikt worden en hoe de informele sociale zekerheid vanuit de familie veranderd is sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw.

Voor dit onderzoek was het belangrijk om erachter te komen, hoe de huishoudens, *nuclear-* en de *extended families* als samenwerkend geheel functioneren en hoe de rolverdeling voor wat betreft het bieden van sociale zekerheid eruit zag. De uitkomsten hiervan brengen in beeld welke verplichtingen het individu heeft op het terrein van het bieden van sociale zekerheid en wat de informele sociale zekerheid kan opleveren voor het individu.

Tot voor kort was de *extended family* de institutie in de Ghanese gemeenschappen die voor de sociale en economische steun zorgde zoals Kwaku Mensah naar voren brengt in het bovenstaande citaat. Traditioneel gezien zorgde de *extended family* voor de familieleden die oud waren en voor de familieleden die economisch niet zelfstandig waren (Kumado en Gockel 2003). Echter stellen dezelfde auteurs (2003) dat de *extended family* qua belang aan het afnemen is. Tijdens ons onderzoek viel het inderdaad op dat er van deze trend sprake was in Kokobeng en Techiman. Hoewel het nog voorkomt dat *extended families* samen wonen in familiehuizen, kwam in het onderzoek naar voren dat mensen uit het familiehuis zijn vertrokken om alleen of samen met de echtgenoot en kinderen te gaan wonen. De precieze

---

¹ Kwasi, 71 jaar, man uit Techiman, 03-04-2013

samenstellingen van deze huizen komen aan bod in hoofdstuk zes.

Tijdens dit antropologisch onderzoek is er uitsluitend gebruik gemaakt van kwalitatieve onderzoeksmethoden. De toegepaste onderzoeksmethoden zijn: participerende observatie, semigestructureerde interviews, *hanging out*, informele gesprekken, gesprekken met sleutel informanten, *life history* interviews, analyse van berichtgeving in media en het leren en toepassen van basiskennis van de lokale taal. In de appendix vindt u een uitgebreide methodologische verantwoording.

Door in kaart te brengen hoe de families in Kokobeng en Techiman functioneren op het gebied van sociale zekerheid, kan dit onderzoek bijdragen aan het debat over de familiefuncties en de verandering hiervan. Ook kan dit onderzoek duidelijkheid verschaffen over de verschillende soorten bronnen die van belang zijn voor sociale zekerheid. Inzicht in de relatie tussen deze bronnen van sociale zekerheid kan bijdragen aan het debat of en in hoeverre er sprake is van individualisering dan wel atomisering in Afrikaanse samenlevingen. Een stijging van de formele sociale zekerheid en een daling van de informele sociale zekerheid kan duiden op een vorm van individualisering. Maar als blijkt dat de informele sociale zekerheid is verminderd en er geen sprake is van een groei van formele sociale zekerheid, dan kan dit mogelijk duiden op atomisering. Door inzicht te krijgen in de mogelijke knelpunten en problemen in de informele- en de formele sociale zekerheid, kan hier op ingespeeld worden door verschillende verschaffers van sociale zekerheid, zoals de familie, de overheid, burgerinitiatieven en Ngo's.

In deze thesis zullen allereerst in het theoretisch kader de concepten en theorieën omtrent het thema van informele sociale zekerheid behandeld worden. Hierbij wordt ingegaan op de theorieën over het armoedevraagstuk, coping door huishoudens en sociale zekerheid. In de context zal specifiek ingegaan worden op de dorpen Kokobeng en Techiman. Hierbij wordt een indruk gegeven van hoe het leven van de bewoners van deze dorpen eruit ziet, welke voorzieningen er zijn en hoe deze dorpen bestuurd worden. In het vierde hoofdstuk zal beschreven welke coping strategieën de bewoners van Kokobeng en Techiman toepassen. In het vijfde hoofdstuk zal er dieper in gegaan worden, op hoe de *extended families*, *nuclear families* en de huishoudens informele sociale zekerheid verzorgen. Hierna zal in hoofdstuk zes beschreven worden welke andere bronnen van sociale zekerheid van belang zijn voor de inwoners van Kokobeng en Techiman. Hierbij zal er gekeken worden welke rol de overheid en burgerinitiatieven innemen voor het voorzien van sociale zekerheid. In hoofdstuk zeven zal er ingegaan worden op de veranderingen in het aanbieden van informele sociale zekerheid

vanuit het huishouden en de extended family sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw. Deze thesis wordt afgesloten met een discussie en conclusies. Onder andere zal hier aan bod komen of er sprake is van individualisering of atomisering in de onderzochte dorpen en zal er duidelijk gemaakt worden, welke rol de familierelaties innemen voor de inwoners van Kokobeng en Techiman op het gebied van het verschaffen en het verwerven van sociale zekerheid.

Theoretische onderbouwing

Rurale Armoede

De definitie van armoede die in deze thesis wordt aangehouden is de definitie die Bernstein et al. (1992) aanhouden. Namelijk die van het "World Development Report" uit 1990: "Het niet in staat zijn om een minimale standaard van leven te bereiken gemeten in de basis behoefte en inkomen wat nodig is om daar aan te voldoen". Friedmann (1992:4,5) stelt dat de armoede in derdewereldlanden is toegenomen na de schulden crisis van de derdewereldlanden in de jaren tachtig van de twintigste eeuw. Toen steeds meer derdewereldlanden het moeilijk kregen om hun leningen aan de westerse landen terug te betalen besloot de Wereldbank enkel nog leningen te verstrekken wanneer deze landen overgingen op een neoliberaal overheidsbeleid. De derdewereldlanden zijn toen overgegaan op dit beleid gezien zij afhankelijk waren van de leningen van de Wereldbank. Gledhill (2004) geeft aan dat de Wereldbank sinds het midden van de jaren negentig van de twintigste eeuw streeft naar een actieve rol van de overheden in het bestrijden van armoede. Al stelt hij nog steeds dat deze niet in strijd mag zijn met de markt en daarmee met het neoliberaal beleid. Hierdoor zou men kunnen stellen dat het neoliberaal beleid nog steeds een van de oorzaken van de armoede in de derdewereld is.

Bernstein et al. (1992) stellen dat armoede in rurale gebieden veelal veroorzaakt wordt door een tekort aan land en werkgelegenheid. Daarnaast wordt armoede versterkt door oorlog, sociale ontwrichting, politieke verandering en omgevingsveranderingen of klimaatsverandering. In veel derdewereldlanden is sprake van één of meerdere van deze factoren en wordt de armoede dus versterkt. Ellis (1998,2000) sluit zich hierbij aan door te stellen dat de lage opbrengst van de kleine hoeveelheid grond de oorzaak is van armoede op het platteland. Daarnaast stelt hij dat rurale dorpen vaak niet als mogelijke plaats voor economische groei worden gezien door overheden. Mede hierdoor zijn er vaak geen mogelijkheden voor boeren om hun opbrengst te vergroten. Er zijn namelijk geen kredietmogelijkheden om de innovatie van landbouwmethodes mogelijk te maken.

Armoede wordt op twee niveaus bestreden namelijk: *bottom up* en *top down*. Onder het *top down* niveau vallen bestrijdingsmethoden die van bovenaf worden opgelegd zoals overheidsbeleid. Het *top down* niveau betreft armoede bestrijding die geregeld wordt vanuit de bevolking zelf. Een belangrijke methode op *bottom up* niveau is coping. Armoede bestrijding op *bottom up* niveau is vaak effectiever, omdat het *top down* beleid vaak faalt door een tekort aan middelen om het te realiseren, of omdat er in het beleid geen rekening is

gehouden met lokale factoren (Bernstein et al. 1992). Ook sociale zekerheid valt in te delen in het *bottom up* en *top down* niveau. Zo kan formele sociale zekerheid gezien worden als armoede bestrijding op *top down* niveau en informele sociale zekerheid kan gezien worden als een vorm van armoede bestrijding op *bottom up* niveau.

Coping door huishoudens

Er zal nu verder ingegaan worden op een vorm van *bottom up* armoede bestrijding, namelijk de coping door huishoudens. De definitie voor huishoudens die wordt aangehouden is de definitie uit een rapport van de statistische afdeling van de Verenigde Naties: “A multi-person household, defined as a group of two or more persons living together who make common provision for food or other essentials for living. (United Nations Statistics Division 2011)”. Volgens Bernstein et. al. (1992) kan coping omschreven worden als de manier waarop huishoudens omgaan met armoede en veranderingen. Het wordt ook wel omschreven als strategieën die worden toegepast om te kunnen overleven. Devreux (2002) geeft aan dat sociale zekerheid een effectieve manier is om armoede tegen te gaan. Hierdoor zou sociale zekerheid gezien kunnen worden als een coping strategie.

Crehan (in Bernstein et al. 1992) geeft vijf coping strategieën van rurale huishoudens, namelijk: Het gebruik maken van verschillende soorten inkomens bronnen zoals seizoenmigratie, het gebruik maken van gemeenschapshulpbronnen zoals gezamenlijke grond, het starten van een klein winkeltje aan huis, het investeren in de toekomstige overlevingsmethodes en het gebruik maken van sociale netwerken, patronage, *kinship*, vriendschappen en krediet netwerken. Fachamps (2003) voegt hieraan toe dat veel rurale huishoudens overgaan tot het verbouwen van verschillende *cash crops* om zo risico te spreiden. Verder kan er onderscheid gemaakt worden in verschillende soorten investeringen in toekomstige overlevingsmethodes, voorbeelden hiervan zijn investeringen in fysiek kapitaal en menselijk kapitaal (Ellis, 2000:289-302). Een aantal van deze coping strategieën zoals sociale zekerheid en *remittances* zullen we later nog uitgebreid aan bod laten komen.

Er werd al aangegeven, dat de *bottom up* benadering vaak effectiever is dan de *top down* benadering. Toch vallen er ook enkele kanttekeningen te zetten bij de effectiviteit van de *bottom up* benadering. Zo geeft Ellis (1998) aan dat er twijfels zijn over de effectiviteit van de verschillende coping strategieën. Zo geeft hij aan dat de ene coping strategie vaak ten koste gaat van een andere. Zo zou het investeren in sociale netwerken vaak ten koste gaan van het investeren in de landbouw. En zijn het vaak de gezonde vaardige landbouwers die emigreren,

wat de achtergebleven boerderij niet ten goede komt. Daarnaast is het zo dat ontvangen *remittances* vaak geen langdurig effect hebben omdat ze worden gebruikt voor consumptie in plaats van voor investeringen in de boerderij. Nu zullen wij verder ingaan op de coping strategie sociale zekerheid.

Formele en informele sociale zekerheid

De Beer (2006:7) hanteert in het artikel 'Ieder voor zich' de begrippen tweezijdige informele solidariteit: 'De hulp of steun aan familie en vrienden, waarbij men kan verwachten dat je er ooit iets voor terug krijgt' en formele solidariteit: 'Formele, georganiseerde inkomensoverdrachten via de verzorgingsstaat'. Deze definities zullen wij hier verder gebruiken voor respectievelijk informele sociale zekerheid en formele sociale zekerheid.

Een fenomeen dat goed het verband weergeeft tussen formele- en informele sociale zekerheid is de individualisering in westerse landen. De Beer (2006) ziet de verzwakking van banden tussen mensen en traditionele instituties, zoals het gezin, de kerk, vakbonden en politieke partijen als een belangrijk kenmerk van individualisering. Volgens Schnabel (2004) is individualisering enkel mogelijk in westerse samenlevingen. In niet westerse samenlevingen zijn mensen vaak te afhankelijk van elkaar om succesvol te individualiseren, waardoor individualisering de vorm krijgt van atomisering. Dit houdt in dat de sociale verbanden vervallen, waardoor de individuen op zichzelf komen te staan. Deze stelling benadrukt het belang van goed functionerende formele sociale zekerheidsprogramma's voor het ontstaan van geïndividualiseerde samenlevingen.

Het proces van individualisering heeft verschillende gevolgen gehad op hoe de familiestructuren er in de westerse samenlevingen uitzien. Deze gevolgen zijn duidelijk terug te zien in hoe de vorm en de functie van de westerse gezinnen zijn veranderd. Zo laat Dykstra (2004) zien dat de individualisering een grote invloed heeft gehad op de informele sociale zekerheid die de familie biedt. Mensen zijn namelijk tegenwoordig niet langer op de familieleden aangewezen voor het voorzien in hun dagelijkse levensbehoeften. Een ander voorbeeld dat laat zien dat individualisering invloed heeft op de functies van de familie wordt gegeven door Popenoe (1993). Zo stelt deze auteur, dat traditioneel het huwelijk gezien werd als een sociale verbintenis, hoofdzakelijk ontworpen voor economische bescherming en voortplanting. Tegenwoordig zien mensen het huwelijk steeds meer als een bron van zelfontplooiing. Deze overgang houdt in dat de economische bescherming die het huwelijk biedt in waarde afneemt.

Doordat de informele sociale zekerheid in belang afneemt en dus de functie van de familie verandert, veranderen de vormen van de families ook. Zo heeft volgens Mc Donald (2006) de individualisering, gecombineerd met de komst van het sociaal liberalisme ervoor gezorgd dat vrouwen beter hun eigen leven konden inrichten. Dit kwam mede door de introductie en de acceptatie van anticonceptie middelen. Daarnaast zouden mensen op latere leeftijd kinderen willen hebben en worden mede hierdoor minder derde, vierde en vijfde kinderen geboren, waardoor de gezinnen in omvang afnemen (Popenoe, 1993; Dykstra 2004; Mc Donald 2006).

De individualisering heeft dus invloed gehad op hoe de vorm en de functie van de families in de westerse samenlevingen eruitzien. In het bovenstaande stuk wordt duidelijk dat, wanneer de formele sociale zekerheid in een land toeneemt, het belang van de familie in het aanbieden van sociale zekerheid afneemt. Ook is het zo dat wanneer de door de overheid aangeboden formele sociale zekerheid in een land afneemt het belang van de informele sociale zekerheid toeneemt. Zo stelt Knijn (2004) dat wanneer er minder zorg vanuit de staat komt, de zorg vanuit de familie verschuift van de *nuclear family* naar de *extend family*.

Sociale zekerheid in Sub-Sahara Afrika

Afrika is de armste regio van de wereld en heeft de minst ontwikkelde formele sociale zekerheidsprogramma's die er op dit moment zijn. De meeste landen hebben zelfs geen formele sociale zekerheidsprogramma's. De aids pandemie en verschillende oorlogen kunnen als obstakels gezien worden voor het goed functioneren van de formele sociale zekerheidsprogramma's. Deze kunnen er namelijk voor zorgen, dat veel mensen zorg nodig hebben, terwijl er minder mensen zijn die kunnen werken en dus belasting kunnen betalen, zodat de overheid formele sociale zekerheid kan aanbieden (Bailey & Turner, 2002:105). Naast deze grote thema's die obstakels vormen bij het goed te laten functioneren van de formele sociale zekerheidsprogramma's, zijn er in het continent vele anderen problemen die overwonnen moeten worden, voordat deze formele sociale zekerheidsprogramma's adequaat kunnen functioneren.

Volgens Kumado en Gockel (2003) is het feit dat de meeste mensen in Afrika in de landbouw en de informele sector werken een groot probleem voor het goed functioneren van de formele sociale zekerheidsprogramma's in Afrika. Het gevolg hiervan is namelijk dat deze mensen niet zijn aangesloten op het formele overheidsstelsel en, dus geen aanspraak kunnen maken op de zorg vanuit de overheid. Ook Bailey en Turner (2002) geven aan dat de meeste

Afrikaanse formele sociale zekerheidsprogramma's enkel bestaan voor mensen die werken in de publieke sector of werken voor staatsondernemingen. Ten aanzien van de gehele bevolking is dit maar een kleine groep, waardoor de meerderheid niet gedekt wordt door de sociale zekerheidsprogramma's.

Naast het feit dat er weinig mensen in de formele sector werken zijn er nog andere problemen, die door veel Afrikaanse landen nog steeds overwonnen moeten worden, voordat de formele sociale zekerheidsprogramma's adequaat kunnen functioneren. Zo is er bijvoorbeeld een grotere economische groei nodig, om de formele sociale zekerheidsprogramma's voor grotere delen van de bevolking te laten functioneren. Daarnaast is er een gebrek aan geloofwaardigheid bij het uitvoeren van sociale zekerheid programma's vanuit de overheid. Dit houdt in dat het bestuur hiervan niet adequaat functioneert. Dit komt doordat de administratieve kosten te hoog zijn en de resultaten van de administratieve sector onder het gewenst niveau liggen (Barbone & Sanchez 1999; Bailey & Turner 2002).

In de paragraaf over rurale armoede werd duidelijk dat volgens Friedmann (1992:4,5) de armoede in de derdewereldlanden is toegenomen en dat overheden in de derdewereldlanden overgingen op een neoliberal overheidsbeleid om zo te voldoen aan de eisen om alsnog leningen van de Wereldbank te verkrijgen. Kumado & Gockel (2003) geven aan dat deze economische veranderingen grote invloed hebben gehad op het functioneren van de *extended family* en de *nuclear family*. Hoewel de *extended family* van groot belang is in het voorzien van sociale zekerheid, hebben de economische veranderingen in de jaren tachtig van de vorige eeuw volgens Kumado & Gockel (2003) er in Ghana voor gezorgd dat de traditionele sociale zekerheid die de familie biedt aan het afnemen is. Volgens deze auteurs hebben onder andere de economische veranderingen ervoor gezorgd, dat de familieleden meer problemen krijgen in het voorzien van inkomsten voor de familie. Hierdoor zou de traditionele *extend family* qua functie afnemen. Hoewel er volgens deze auteurs een duidelijk afname is van de informele sociale zekerheid die de familie biedt, is er geen duidelijk toename van de formele sociale zekerheid die de overheid kan aanbieden. Zo geven zij als voorbeeld dat de economische druk ervoor kan zorgen dat beide ouders van vroeg tot laat buiten huis moeten werken. Volgens Kumado & Gockel (2007) is het gevolg hiervan dat de kinderen in Ghana dagen moeten doorbrengen zonder toezicht van volwassenen. Ook Barbone & Sanchez (1999) geven met een voorbeeld aan dat de informele sociale zekerheid vanuit de familie aan het afnemen is. Zij stellen namelijk dat zestig procent van de mensen die ouder is dan zestig jaar in Sub-Sahara Afrika nog steeds betaalde arbeid verricht. Dat wil

zeggen dat deze mensen in ieder geval voor een gedeelte zichzelf in eigen levensonderhoud moeten voorzien. Hoewel er hier niet gesproken kan worden over atomisering, lijkt het volgens Kumado & Gockel (2003) erop dat mensen steeds meer op zich zelf zijn aangewezen. Echter zijn er ook auteurs die dit fenomeen niet herkennen. Hoewel zij erkennen dat de rol van de *extended family* aan het veranderen is, stellen zij wel dat de *extended family* nog steeds van groot belang is voor het voorzien van sociale zekerheid. Zo stellen Bailey & Turner (2002) dat de meeste werkende mensen in Afrika die in geval van nood geen steun ontvangen van de overheid nog altijd steun ontvangen vanuit de *extended family*. Ook het onderzoek van Mock et al. (2003) laat zien dat de familieleden in Ghana van groot belang zijn, wanneer mensen in crisissituaties verkeren. Vanuit dit oogpunt vindt er geen individualisering noch atomisering plaats.

Van de informele sociale zekerheid die de familie biedt, zijn *remittances* een belangrijk onderdeel. *Remittances* kunnen namelijk een belangrijke rol spelen voor de families. Zo moet volgens Chami et al. (2003) de functie van *remittances* bekeken worden vanuit de families, omdat de families vaak het geld en de goederen delen en dus gezamenlijk hiervan profiteren. Cohen (2011) hanteert de definitie van Maimbo & Ratha (2005) die stellen dat *remittances* economische overdrachten zijn, bijvoorbeeld van een persoon die het land van herkomst heeft verlaten naar de mensen, meestal familie, die hij of zij in het land van herkomst heeft achtergelaten.

Chami et al. (2003) beargumenteren dat het voor sommige families in de derdewereld een noodzaak is om *remittances* te ontvangen, dit zal dan vooral gelden voor de families die moeten omgaan met een slechte lokale economie, weinig werkgelegenheid en lage lonen. Volgens Cohen (2011) is de functie van *remittances* voor de ontvangende families meestal dan ook niet, dat deze families een luxe leven kunnen gaan leiden. De *remittances* worden juist vaak gebruikt om de kosten van onderwijs en gezondheidszorg en het uitvoeren van rituelen te betalen. Dit betekent dus dat de *remittances* van enorm belang zijn voor de ontvangende families. De *remittances* laten zien hoe groot het belang is van de informele sociale zekerheid die de familie biedt.

Naast de informele sociale zekerheid die de families in bepaalde mate kunnen bieden zijn er burgerinitiatieven die antwoord proberen te geven op de niet goed functionerende formele sociale zekerheid. Zo zijn er *tontines* in West-Afrika, die voor sociale zekerheid kunnen zorgen. Een *tontine* bestaat meestal uit een groep mensen van dezelfde leeftijd en heeft als doel om samen te sparen voor gemeenschappelijke doelen. Het geld van deze

tontines kan gebruikt worden om tradities zoals bruiloften te financieren. Ook kan dit geld geïnvesteerd worden in sociale voorzieningen, zoals de aanleg van watervoorzieningen (Kouassi-Komlan et al. 2004). Volgens Barbone & Sanchez (1993:33) kunnen *tontines* ook een belangrijke rol spelen in het voorzien van gezondheidszorg. Zo kan het collectief gespaarde geld bijvoorbeeld gebruikt worden om in geval van nood een ambulance te betalen.

Familiebanden in Ghana

In Ghana bestaan van oudsher zowel matrilineaire familie als patrilineaire familiestructuren. Volgens Dijksterhuis (2005) komt dit door de grote etnische diversiteit in Ghana. In de Ashanti regio van Ghana was de matrilineaire familiestructuur het gebruik (Osei -Kofi 1974; La Ferrara 2006). Dit had gevolgen voor verschillende gebruiken in de familie. Zo leefden getrouwde koppels niet altijd samen in hetzelfde huishouden en behield de vrouw haar eigen naam tijdens het huwelijk. Het huwelijk werd gezien als een verbinding tussen twee families en niet zo zeer als een relatie tussen twee personen. Familie had veel invloed op de keuze voor een huwelijkspartner (Osei-Kofi 1974). Daarnaast had het invloed op de erving binnen de familie. Zo erfden kinderen enkel van hun moeder en erfden broers en zussen van hun broers, en kinderen van de broers van hun moeder. Hierdoor was de band met de *extended family* belangrijk (La Ferrara 2007).

Er hebben zich veranderingen voorgedaan in de traditionele familiestructuur in Ghana. Osei-Kofi (1974) geeft in haar studie uit de jaren zeventig van de twintigste eeuw al aan dat er in de traditionele familiestructuren veranderd waren, onder andere door de kolonisatie van de Britten en de invloed van christelijke missionarissen. Deze hebben allemaal invloed gehad op de vorm van het huwelijk en de familie instituties. Een voorbeeld hiervan is de invoering van de *nuclear family* zoals wij dat kennen in het Westen. De *nuclear family* in West-Europa wordt gedefinieerd als een productie eenheid met een gezamenlijk doel en een man aan het hoofd. In Ghana kan vaak niet over zulke *nuclear families* worden gesproken, omdat de vrouw vaak aan het hoofd staat van de *nuclear family* (Baerends 1994). Volgens Coe (2011) is het in de Ghanese situatie niet juist om over *nuclear families* te spreken zoals die in het Westen bestaan. Ze stelt deze auteur dat een huwelijksverbinding in Ghana informeler is dan in het Westen. Het is voor zowel mannen als vrouwen mogelijk om vreemd te gaan en kinderen te krijgen met verschillende partners. Een gezin kan dus bestaan uit kinderen van beide ouders en kinderen van één van de ouders en verschillende andere partners. Hierdoor kan de samenstelling van een *nuclear family* afwijken van die in het Westen, waar het

huwelijk formeler is en andere partners naast de huwelijkspartner niet sociaal geaccepteerd worden. Daarnaast geeft Coe (2008) in een eerdere studie al aan dat *nuclear families* in Ghana vaak groter zijn dan *nuclear families* in het Westen. Zo verschillen ze van elkaar doordat in Ghana leden van de *nuclear family* niet alleen verplichtingen hebben ten aanzien van de *nuclear family* maar ook ten opzichte van hun *extended family*. Korboe (1992) geeft nog een punt waarop de Ghanese *nuclear families* anders zijn. Zo wordt er in de *nuclear family* nog altijd onderscheid gemaakt tussen leden van de matrilineaire lineage en niet leden.

Om familie in Ghana beter te begrijpen is het van groot belang om ook aandacht te besteden aan de normen en waarden binnen familie en de positie die de familie in neemt in de bredere maatschappij. Zo spreken Baerends (1994) en Dijkershuis (2005) van een informeel systeem, waarin de familie op de eerste plaats komt wanneer het gaat om werkgelegenheid, gezondheidszorg, subsidies en andere bronnen en diensten die van belang zijn om te kunnen overleven. Binnen het informele systeem bestaat een hiërarchie waarin de familie op één staat, daarna het dorp en daarna de etnische groep. Dit informele systeem werkt op alle niveaus door in Ghana, zowel lokaal als nationaal. De normen en waarden in Ghana bevestigen deze hiërarchie.

Twum-Danso (2009) stelt dat belangrijke normen en waarden binnen de familie respect, verantwoordelijkheid en reciprociteit zijn. Dit uit zich onder andere in het feit dat er van kinderen verwacht wordt dat ze hun ouders helpen met hun werk en taken in het huishouden. Ook wordt er volgens Twum-Danso (2009) verwacht, dat kinderen op latere leeftijd de zorg voor hun ouders op zich horen te nemen. Baerends (1994), Dijkstersluis (2005) en Kumado & Gockel (2003) sluiten zich hierbij aan door te stellen dat deze normen en waarden terug te vinden zijn in het feit dat de familie elkaar helpt om te overleven door middel van sociale netwerken. Hier wordt duidelijk dat de familie elkaar sociale zekerheid biedt.

Sociale zekerheid in Ghana

Het belang van reciprociteit, respect en verantwoordelijkheid binnen de familie duiden op wederzijdse zorg voor elkaar. Dit duidt op een vorm van sociale zekerheid. Sociale zekerheid wordt in Afrika ten zuiden van de Sahara nog steeds voor het grootste deel door familie verzorgd (Baerends 1994). Dit geeft het belang van informele sociale zekerheid weer. Echter is er in Ghana ook sprake van een formeel sociale zekerheidssysteem genaamd SSNIT, Social Security National Insurance Trust. Hierdoor kan men gebruik maken van studieleningen en

men kan deelnemen aan een pensioensysteem (Autuahene 2007). Daarnaast is er een ziektekostenverzekering aangeboden door de staat waar iedereen aan deel kan nemen door een premie te betalen. Hierdoor is men verzekerd voor een bepaald aantal soorten medische hulp en medicatie (Odeyemi & Nixon 2013).

Het pensioensysteem houdt in dat alle Ghanezen in overheidsdienst of in dienst van bedrijven met meer dan vijf werknemers een pensioen opbouwen. De werknemers en de werkgever dragen dan maandelijks een bedrag bij aan het pensioenfonds. Ook Ghanezen die niet voor de overheid of voor een bedrijf werken, kunnen in theorie pensioen opbouwen. Dan moeten ze zelf het bedrag inleggen, dat in andere gevallen de werknemer en de werkgever samen inleggen. Ghanezen die ouder dan vijfenveertig zijn kunnen echter niet meer mee doen in het systeem. Gezien zij niet de minimale vijftien jaar pensioen kunnen opbouwen (Estrin 1992;SSNIT 2013).

Ondanks het feit dat er ook formele sociale zekerheid bestaat, laten McGadney en Douglass (2008) in hun studie zien dat sociale zekerheid verzorgt door de familie in Ghana nog steeds van belang is. Zij wijzen er bijvoorbeeld op dat de materiële steun verzorgt door de grootmoeder van levensbelang is wanneer een van de kleinkinderen ziek is. De grootmoeder past bijvoorbeeld op de andere kinderen wanneer de moeder met het zieke kind naar een arts gaat of in een ziekenhuis verblijft. Daarnaast zorgt de grootmoeder vaak voor extra inkomen wanneer de moeder niet in staat is te werken doordat ze zorg moet dragen voor het zieke kind en verzorgt ze emotionele steun. Een ander voorbeeld van sociale zekerheid wordt gegeven door Korboe (1992). Hij laat in zijn studie zien dat familie elkaar huisvesting biedt wanneer een van de familieleden hier geen geld voor heeft. Zelfs verre verwanten vinden zo huisvesting bij familie. Hierdoor biedt familie elkaar onderdak en een vorm van sociale zekerheid.

Hoewel Kumado & Gockel (2003) niet ontkennen dat familie belangrijk is in het bieden van sociale zekerheid stellen ze wel dat het belang van familie in Ghana afneemt. Zoals al eerder aangegeven wijzen Kumado & Gockel (2003) erop dat de sociale zekerheid verzorgt door familie door de economische druk afneemt. Voorbeelden uit Ghana die zij aanhalen zijn, dat er geen familieleden meer zijn die als kinderoppas fungeren en dat het niet meer vanzelfsprekend is dat kinderen hun ouders verzorgen. Hierdoor worden mensen meer aan hun lot over gelaten. Zij stellen dat hierdoor het belang van formele socialezekerheidsprogramma's toeneemt. Al geven zij ook aan dat de overheid vaak moeite heeft deze te verzorgen door haar neoliberale beleid en gebrek aan financiële middelen.

Naast familie en de overheid spelen ook sociale netwerken een rol in het bieden van sociale zekerheid. Zo geven Baerends (1994) en Kabki (2007) aan dat sociale netwerken zoals vriendschappen erg belangrijk zijn als bron van sociale zekerheid. Sociale netwerken kunnen uit zowel familieleden als niet familieleden bestaan. De leden van een dergelijk netwerk hebben vaak verschillende taken. De een zorgt voor werkgelegenheid terwijl een ander beloofd *remittances* op te sturen. *Remittances* spelen vaak een belangrijke rol binnen deze netwerken (Cohen 2011; Adams Jr 2006).

Context

Ons onderzoek heeft plaatsgevonden in twee dorpen in ruraal Ghana namelijk Kokobeng en Techiman. Deze dorpen zijn gelegen in de Ashanti regio in de buurt van Kumasi. Deze regio is centraal gelegen in het midden van Ghana. Het is de dichtstbevolkte regio in Ghana. 48,7% van de bevolking in deze regio woont op het platteland en 44,5% van de bevolking is werkzaam in de landbouw en visserij. Het grootste deel van de economisch actieve bevolking is werkzaam in de informele sector (Ghana districts 2013).

Deze regio kent naast een politiek leider ook een spirituele leider namelijk de Ashanti koning, the Otumfuo Osei Tutu. Deze heeft erg veel invloed. Daarnaast zijn alle *chiefs* van de dorpen aangesloten bij het huis van *chiefs* dat is aangesloten bij de Ashanti koning. De taal die in de regio wordt gesproken is Twi. Met 77,5% van de bevolking is het christendom de dominante religie in de regio. Een kwart van de huishoudens in de regio heeft een vrouw aan het hoofd (Ghana districts 2013).

Techiman

Het dorp Techiman is een klein dorp met ongeveer tachtig woningen en zeshonderd inwoners dat twintig kilometer van Kumasi en vijf kilometer van Kokobeng ligt. Het is een arm dorp waar geen geasfalteerde wegen zijn. De voorzieningen die er aanwezig zijn, zijn een basisschool, particuliere basisschool (een school waar men tegen betaling de kinderen onderwijs kan laten volgen, deze instelling staat los van het overheids onderwijs) en zijn er lokale winkeltjes en handelaren. Daarnaast zijn er openbare toiletten, is er straatverlichting en is er een waterpomp. Bij de school is verder nog een voetbalveldje aanwezig. Er is geen *junior highschool* in Techiman, deze bevindt zich in Kokobeng. Het dorp heeft een eigen dorpscomité. De leden van dit dorpscomité houden zich bezig met het in stand houden van voorzieningen in de gemeenschap en met het oplossen van problemen. Zo heeft het dorpscomité ervoor gezorgd dat er een waterpomp kwam en dat er straatverlichting werd geplaatst. Alle inwoners van Techiman kunnen zich verkiesbaar stellen voor dit dorpscomité. De dorpsbewoners kiezen vervolgens de leden voor een periode van vier jaar.

Het merendeel van de inwoners van Techiman is landbouwer. Ze hebben een klein stukje land in de buurt van het dorp. De meesten verbouwen hierop mais, cassave, *plantain*, yam of sinaasappels. Er zijn ook enkel dorpsbewoners die cacao verbouwen. Veel inwoners hebben naast het bebouwen van hun land ook ander werk. Zo zijn meerdere inwoners handelaar in het dorp of in Kumasi. Ook wonen er meerdere kapsters in het dorp. Een

enkeling is leraar en er zijn chauffeurs te vinden. Er zijn ook enkele inwoners van Techiman die werkzaam zijn in Kumasi, als handelaar of in dienst van een bedrijf. Bijna alle dorpsbewoners zijn geschoold en werkzaam in de informele sector. Het merendeel van de dorpsbewoners is geschoold. Al gaat de scholing vaak niet verder dan de basisschool of de Junior Highschool. De meeste dorpsbewoners zijn christen. In het dorp zijn meerdere christelijke gemeenschappen actief. Deze komen samen in verschillende gebouwtjes die als kerk fungeren.

In het dorp wonen mensen van alle leeftijden. Veel jongeren zijn naar Kumasi vertrokken om daar te gaan werken, waardoor er veel grootmoeders in het dorp zijn die de zorg dragen voor al hun kleinkinderen. De huishoudens in Techiman bestaan zowel uit enkel *nuclear families* als uit *extended families* en een combinatie van de twee. Alle inwoners van Techiman wonen in een *compound house*. Dit kan zowel een familiehuis als een particulier *compound house* zijn. Een *compound house* is een huis waarin meerdere *nuclear families* samen wonen. Wanneer het gaat om een particulier *compound house* dan huren de *nuclear families* ieder een eigen kamer en hoeven de bewoners niet aan elkaar verwant te zijn. Wanneer men in een familiehuis woont, hoeft men geen huur te betalen en zijn de bewoners wel aan elkaar verwant. Hier wonen dan ook voornamelijk *extended families*. De *compound houses* zijn van steen en bestaan uit meerdere kamers en kennen geen meerdere verdiepingen. Grote *compound houses* hebben een binnenplaats waar men kan koken en wassen. Er zijn ook bewoners in Techiman die een klein stalletje hebben naast het *compound house* dat ze gebruiken als keuken.

Het dagelijks bestuur van het dorp is in handen van de chieft. De *chieft* is verwant aan de Ashanti koning. Naast de *chieft* is er ook het dorpscomité dat een rol speelt in het bestuur van het dorp. De inwoners van het dorp kunnen zich allemaal verkiesbaar stellen wanneer ze de juiste papieren van de overheid invullen. De dorpsbewoners kiezen vervolgens de dorpscomitéleden voor vier jaar. Het dorpscomité krijgt geen geld van de overheid maar kan wel om gereedschap vragen voor een project. Ze zijn verantwoordelijk voor publieke voorzieningen in het dorp, zoals openbare toiletten en straatverlichting.

De dag in Techiman begint vroeg. Rond vier uur in de ochtend staan de eerste boeren en de bakkers op. Rond een uur of zes volgt de rest van het dorp. Maar de dag eindigt ook vroeg, rond vier uur 's middags komt iedereen terug van zijn werk of school en begint men aan het bereiden van het avondeten. Rond zeven uur is het donker en gaan de meeste inwoners van Techiman slapen.

Kokobeng

Kokobeng is een dorp dat gelegen is op twintig kilometer afstand van Kumasi. Vanwege de ongeasfalteerde wegen duurt het ongeveer veertig minuten om vanuit Kumasi naar Kokobeng te reizen. De omringende dorpen zijn Techiman, Apenamin en Afroncho. Deze dorpen zijn voor Kokobeng belangrijk, omdat veel *extended families* verspreid zijn over deze dorpen. Kokobeng is een overwegend christelijk dorp dat bestaat uit 300 woningen en ongeveer 1500 mensen. Naast de verschillende christelijke stromingen (bijvoorbeeld de Jehova getuigen en de Pinkstergemeente) geloven veel mensen in Kokobeng in de lokale geesten. Hoewel niet iedereen met een christelijke achtergrond deze geesten vereerd, respecteren de inwoners van Kokobeng deze geesten wel. Dit komt omdat ze bang zijn om ziek gemaakt te worden door deze geesten.

Net als in Techiman zijn er verschillende samenstellingen van de woningen. Zo zijn er familiehuizen waar *extended families* samenwonen, in deze familiehuizen wonen vaak meer dan twee generaties samen. Een dergelijk huis is meestal van steen gebouwd, bestaat uit meerdere kamers waar mensen apart of met meerdere mensen in kunnen slapen en heeft vaak een binnenplaats waar gekookt en gewassen wordt. Daarnaast zijn er *compound houses* waarin verschillende *nuclear families* een kamer kunnen huren. Ook zijn er kleinere huurwoningen, deze worden vaak door een *nuclear family* of door één persoon gehuurd. Deze woningen bestaan uit één of twee kamers en zijn gemaakt van hout en golfplaten.

Gewoonlijk wordt een dorp in de Ashanti regio bestuurd door een *chief* en een dorpscomité. De *chief* is eindverantwoordelijk, geeft adviezen en is verantwoordelijk voor de vervolging voor mensen die crimineel verdrag tonen binnen de gemeenschap. Het dorpscomité wordt eens in de vier jaar gekozen en is verantwoordelijk voor de voorzieningen in het dorp.

Wanneer er iets mis is met bijvoorbeeld de elektriciteit of het publieke toilet zijn zij verantwoordelijk voor de reparatie hiervan. Eind maart 2013 werd de nieuwe *chief* bekend gemaakt, hiervoor heeft Kokobeng vier jaar geen *chief* gehad. In deze periode heeft het dorpscomité de verantwoordelijkheden van de *chief* overgenomen.

Kokobeng bestaat uit één straat, waar winkeltjes en huizen aan staan. Achter deze eerste lijn van huizen bevinden zich meer huizen. Het dorp is afhankelijk van de landbouwgrond die de inwoners van Kokobeng bezitten. Op deze landbouwgrond verbouwen ze voornamelijk yam, *plantain*, cassave en maïs. Daarnaast lopen er kippen, geiten en schapen rond door het hele dorp. Enkele winkeltjes aan de kant van de straat verkopen goederen als wc-papier,

wasmiddel en andere huishoudelijke artikelen. Voor het eten en de ‘dagelijkse boodschappen’ hoeven de inwoners van Kokobeng dus niet naar Kumasi te reizen. Voor water zijn de dorpingen afhankelijk van de heilige bron, waar de geesten van het dorp verblijven. De twee waterpompen in het dorp werken niet meer. Om van het dorp naar deze plek te komen is ongeveer een wandeling vijftien minuten. Naast het verbouwen van het land en het verkopen van goederen zijn er mensen in het dorp die docent, chauffeur, kleermaker of bouwvakker zijn. Verder zijn er in het dorp vier barretjes, waar men drankjes kan halen. Één barretje is het populairst, genaamd ‘Kodua spot’. De gehele dag door zitten hier mensen voordat ze naar hun werk gaan of wanneer ze hiervan terugkomen. Ook kan men in deze kroeg voetbal kijken, een aangelegenheid die erg populair is bij de inwoners van Kokobeng. In Kokobeng zijn twee scholen, een basisschool en een *junior highschool*. Aan deze scholen ligt een voetbalveld, waar kinderen dagelijks op spelen.

De dag in Kokobeng begint vroeg. Voor zes uur in de morgen begint de lokale radio die verbonden is aan de luidsprekers op enkele elektriciteitspalen in het dorp. Deze zorgt ervoor dat vrijwel iedereen in het dorp wakker wordt. De meeste boeren zijn de dag eerder begonnen, deze staan om vier uur op, om zo de hitte van de middag te vermijden. Het eerste busje naar Kumasi vertrekt om vier in de ochtend, de mensen die dit busje nemen zijn voornamelijk mensen die werken op de markt in Kumasi. De meeste mensen die in Kokobeng een winkeltje hebben beginnen rond half zeven in de morgen en wanneer de school twee en een half uur later open gaat is de dag voor het gehele dorp begonnen.

Coping strategieën in Kokobeng en Techiman

“Ik heb 7 cedi (3 euro) nodig per dag, hiervoor werk ik als schoenmaker, maar als ik hiermee niet aan deze 7 cedi kom, werk ik op het land van iemand hier in het dorp. Wanneer ik meer dan 7 cedi op een dag heb verdiend, bewaar ik hier een deel van voor de volgende keer dat ik weer minder dan 7 cedi verdien”.²

In dit hoofdstuk zal er gekeken worden, naar welke coping strategieën de inwoners van Kokobeng en Techiman gebruiken. Alle genoemde coping strategieën die in het theoretisch kader zijn benoemd komen voor in Kokobeng en Techiman. Dit zijn onder andere de vijf genoemde coping strategieën door Crehan (in Bernstein et al. 1992): het gebruik maken van verschillende soorten inkomens bronnen zoals seizoenmigratie, het gebruik maken van gemeenschapshulpbronnen zoals gezamenlijke grond, het starten van een klein winkeltje aan huis, het investeren in de toekomstige overlevingsmethodes en het gebruik maken van sociale netwerken, patronage, kinship, vriendschappen en krediet netwerken. Ook de coping strategie genoemd door Fachamps (2003) komt voor in Kokobeng en Techiman, namelijk het verbouwen van verschillende *cash crops* om zo risico te spreiden.

Een belangrijk inkomen van veel dorpsbewoners komt voort uit de landbouw. Zoals in de context duidelijk werd, zijn de inwoners van de dorpen Kokobeng en Techiman verbonden aan de landbouwgrond. Het verbouwen en verkopen van de gewassen zijn belangrijke coping strategieën voor de inwoners van deze dorpen. De manier waarop de mensen verbonden zijn aan de landbouwgrond varieert. Zo zijn er huishoudens die een eigen stuk grond bezitten, waarop ze met meerdere leden van het huishouden op werken. Ook zijn er familiehuizen waaraan een stuk land zit waar meerdere leden van de *extended family* op werken. Daarnaast zijn er mensen die een stuk land bezitten, maar hier andere mensen uit het dorp op laat werken en deze uitbetalen voor de dagen dat ze werken en als laatst zijn er mensen die de grond niet verbouwen of bezitten, maar die als handelaren de gewassen verkopen op de markt in Kumasi. De landbouw is niet alleen belangrijk voor de werkgelegenheid. De mensen gebruiken de gewassen ook voor eigen consumptie. De inwoners van Kokobeng en Techiman beargumenteren de verbondenheid met het platteland aan de hand van de beperkte werkgelegenheid en hun financiële situatie. Zo stelde het zeventig jarige familiehoofd Nana Yao:

---

² Kofi-Wireko, 58 jaar, man uit Kokobeng, 31-03-2013)

“Ik zou graag uit Kokobeng vertrekken, naar de grote stad (Kumasi) bijvoorbeeld. Maar omdat ik zo arm ben moet ik *plantain* verbouwen en verkopen, om zo de armoede te ontkomen”.³

Dezelfde informant vertelde dat er vroeger veel meer banen waren in Ghana. Zelf werkte hij in een fabriek, maar toen die gesloten werd door de overheid zag hij het werken op het platteland als enige mogelijkheid.

Degenen die een stukje land hebben en hierop producten verbouwen maken vaak gebruik van de coping strategie; het verbouwen van verschillende *cashcrops*. Bij deze strategie is het doel risico te spreiden. Zo blijft men niet afhankelijk van het verbouwen van één gewas. Hiermee voorkomt men een totaal verlies van inkomen, voor wanneer één oogst mislukt. Ook Linda Daakoaa past deze coping strategie toe:

“We hebben een boerderij. We houden schapen en verbouwen verschillende producten op het land zoals onder andere cacao, cassave en *plantain*”.⁴

Naast de boeren zijn er ook mensen die een beroep buiten de landbouw uitoefenen. Langs de straten in de dorpen staan vele kraampjes, hier verkopen ze telefoonkaarten, voedsel en water. Ook zijn er kleine winkeltjes, waar men huishoudelijke producten als wasmiddel en wc-papier kan kopen. Daarnaast zijn er in Kokobeng enkele barretjes, waar drank en soms maaltijden worden verkocht. Hierin zie je de coping strategie van mensen die een klein winkeltje aan huis starten terug. Naast het feit dat er mensen zijn die producten verkopen, zijn er ook mensen die een vast contract hebben. Dit zijn voornamelijk overheidsambtenaren zoals leraren en mensen in loondienst die bijvoorbeeld in Kumasi als beveiligers werken. Er zijn ook mensen die aan de hand van opdrachten hun beroep uitoefenen, dit zijn bouwvakkers, schoen- en kleermakers en kapsters. Daarnaast zijn er mensen die producten maken om later te verkopen in Kumasi dit zijn bijvoorbeeld bakkers.

Om inkomen te garanderen hebben de meeste mensen die de bovengenoemde beroepen uitoefenen ook nog een andere bron van inkomsten. Veel mensen uit Kokobeng en Techiman zijn naast het uitoefenen van hun beroep ook nog actief in de landbouw. Deze mensen hanteren de coping strategie van verschillende bronnen van inkomsten. Zo zijn er mensen, die wanneer ze niet rond kunnen komen met het inkomen dat ze verdienen met hun beroep, een dag op iemand andermans land gaan werken voor een dagloon. Het citaat van Kofi Wireko uit Kokobeng aan het begin van dit hoofdstuk geeft hiervan een voorbeeld.

---

³ Nana Yao, zeventig jaar, man uit Kokobeng, 05-02-2013

⁴ Linda Daakoaa, 42jaar, vrouw uit Techiman, 06-02-2013

Abena uit Techiman maakt ook gebruik van verschillende bronnen van inkomsten, hierover vertelde zij het volgende:

“Ik ben een handelaar maar daarnaast bezit ik ook nog een stukje landbouw grond. Zo heb ik zowel inkomsten uit mijn handel als van mijn land”.⁵

Net als Kofi Wireko zijn er veel mensen die geld opzij leggen om zo de meeste dagen genoeg geld te hebben om zichzelf te voorzien van de belangrijkste basisbehoeften. Crehan (in Bernstein et al. 1992) noemt deze coping strategie: het investeren in toekomstige overlevingsmethodes. Volgens Ellis (2000) valt onder deze coping strategie namelijk ook het opsparen van geld. Een voorbeeld waarin deze coping strategie duidelijk naar voren komt werd gegeven door Adwoa:

“Ik heb 15 cedi (6 euro) nodig per dag. 5 cedi om mijn kinderen naar school te laten gaan en 10 cedi om te eten. Wanneer ik meer geld per dag verdien, bewaar ik wat geld voor de volgende dag. Af en toe verdien ik niet 15 cedi en heb ik ook niks meer over van vorige dagen. Op zulke dagen stuur ik alsnog mijn kinderen naar school en eten wij die avond yam van ons eigen land”.⁶

Het is opvallend dat de mensen die sparen vaak geen steun ontvangen van familie of anderen. Zo is de man van Adwoa overleden en krijgt ze geen zorg van haar broer en zus. Kofi Wireko stelt dat hij geen enkele hulp van zijn familie ontvangt. Hij woont wel in een familiehuis, maar daar wordt niet naar hem omgekeken. Al zijn broers en zussen eten afzonderlijk van elkaar met hun eigen echtgenoot en kinderen. Mogelijk helpt sparen deze mensen om zo hun eigen zekerheid te creëren.

Er zijn verschillende vormen van het investeren in toekomstige coping strategieën. Het sparen van geld is hier een voorbeeld van. Volgens Ellis (2000) vallen ook, het investeren in natuurlijk kapitaal, fysiek kapitaal, menselijk kapitaal en sociaal kapitaal onder het investeren in toekomstige coping strategieën. Het doel van deze coping strategieën is om zekerheid te creëren. Een voorbeeld van een investering in natuurlijk kapitaal wordt geboden door Ossei, die een lening heeft aangevraagd om zijn sinaasappelboomgaard uit te breiden. Net zoals er in natuurlijk kapitaal geïnvesteerd wordt, wordt er ook door de mensen in Kokobeng en Techiman geïnvesteerd in fysiek kapitaal. Een voorbeeld hiervan is Maxwell Ossei.⁷ Hij hoopt via zijn bijdrage aan de *drivers ekuo* een eigen auto te kunnen aanschaffen.

“Ik wilde graag bij de *ekuo* omdat ze je helpen bij crisissituaties zoals een begrafenis, ziekte of rechtszaak. Daarnaast hoop ik dat de *ekuo* me ooit zal helpen om mijn eigen auto aan te schaffen. Je kunt bij de *ekuo* namelijk een lening aanvragen voor bijvoorbeeld een eigen auto”.⁸

---

⁵ Abena, 44 jaar, vrouw uit Techiman, 26-02-2013

⁶ Adwoa, vijftig jaar, vrouw uit Kokobeng, 30-03-2013

⁷ Maxwell Ossei, 28 jaar, man uit Techiman, 05-04-2013

⁸ Ossei, 43 jaar, man uit Techiman, 12-03-2013

Daarnaast wordt er ook geïnvesteerd in menselijk kapitaal, zo zijn er meerdere dorpsbewoners die aangeven de studie van een familielid te willen steunen mits deze later hiervoor wat terug geeft. Zoals Kwasi:

“Ik steun mijn kleinkinderen wanneer deze willen doorstuderen, maar ik wil later dan wel geld, voedsel, kleding en huisvesting van dit kleinkind krijgen. Een van mijn kleinkinderen is momenteel aan het doorstuderen, hij gaat naar de universiteit”.⁹

Verder wordt er ook veelvuldig geïnvesteerd in sociaal kapitaal, waaronder in deze context sociale netwerken, organisaties en contacten worden bedoeld. Zo bestaan er meerdere *ekuo's* in Kokobeng en Techiman.

In dit hoofdstuk werd duidelijk dat de inwoners van Kokobeng en Techiman verschillende coping strategieën gebruiken om zo aan de armoede te ontkomen. Naast de individuele coping strategieën, zijn er ook verschillende instanties die hulp bieden aan de inwoners van Kokobeng en Techiman bij het ontkomen aan armoede. Zo bieden de overheid en burgerinitiatieven, genaamd *Ekuo's*, een vorm van sociale zekerheid. Dit onderwerp zal verder aanbod komen in hoofdstuk zeven. Ook de *nuclear family* en de *extended family* kan de inwoners van Kokobeng en Techiman hulp bieden. Dit onderwerp komt aanbod in hoofdstuk zes. In het komende hoofdstuk, wordt er gekeken naar de veranderende rol van de familie in het aanbieden van deze informele sociale zekerheid. Hier wordt gekeken hoe de informele sociale zekerheid functioneerde voor de jaren tachtig van de vorige eeuw en hoe deze door de jaren heen is veranderd.

---

⁹ Kwasi, 71 jaar, man uit Techiman, 05-03-2013

Veranderingen van familierelaties

Tijdens ons onderzoek werd duidelijk dat de functies van de familierelaties in de beide dorpen aan het veranderen zijn. Om deze overgangsfase te analyseren is het van belang om te kijken hoe de familierelaties traditioneel gezien eruit zagen. Kumado & Gockel (2003:2) stellen dat: “The breakdown in traditional social protection schemes has been compounded by the new economic order in the 1980s based on market-led strategies to economic growth”. Met *traditional social protection schemes* doelen deze auteurs op de *extended familie* die centraal stond in het verzorgen van de ouderen en familieleden met economische tegenspoed. Om deze reden hebben wij met onze informanten gesproken over hoe de familierelaties voor de jaren tachtig van de vorige eeuw functioneerde, zodat we deze konden vergelijken met hoe de familierelaties nu functioneren in Kokobeng en Techiman. Voor deze analyse is het van belang dat we het onderscheid tussen de *extended* en *nuclear* family duidelijk maken. Hiervoor gebruiken wij de volgende definities van Barnard en Spencer (2000). Een *nuclear* family is “A family group consisting of one set of parents and their children but excluding more distant relatives (Barnard & Spencer 2000: 615)”. Op deze manier zijn de meeste mensen in Kokobeng en Techiman tijdens hun gehele leven onderdeel van twee *nuclear* families. Wanneer men kinderen krijgt en een *family of procreation* sticht, is men geen onderdeel meer van de *family of orientation* (Kottak 2011). Een *extended familie* is “Any family unit beyond the nuclear family (e.g. including grandparents, cousins, etc.) (Barnard & Spencer 2000: 605)”.

Voor de jaren tachtig van de vorige eeuw, leefden de families in Kokobeng en Techiman in grote huizen samen. Deze families waren matrilineair gestructureerd. Tot de matrilineaire familie van een man behoort de moeder, de broers en zussen van de moeder, broers, zussen en de kinderen van zussen.¹⁰ De vader had wel een belangrijke rol in het leven van de kinderen, maar behoorde niet tot de familie. Enkel door geboorte kon men lid worden van een familie. Dit hield in dat wanneer een man en een vrouw trouwden zij beide lid bleven van hun eigen *extended familie*. In de familiehuizen woonden over het algemeen de gehele *extended familie*, bestaande uit verschillende *nuclear families*, samen. Het gevolg hiervan was dat neven en nichten samen opgroeiden.¹¹

Alle volwassen mensen droegen bij aan de opvoeding van de kinderen. De kinderen noemde de broers van hun vader ook vader en de zussen van de moeder ook moeder. Het

---

¹⁰ Kwame, 41 jaar, man uit Kokobeng, 05-03-2013

¹¹ Nana Yao, zeventig jaar, man uit Kokobeng, 19-03-2013

familiehoofd had de verantwoordelijkheid om voor het welzijn van alle familieleden te zorgen. Vaak bezat de familie een land waar meerdere leden van de familie op werkten. De opbrengsten hiervan gingen naar het hoofd van de familie. Wanneer iemand binnen de familie een beroep uitoefende, moest deze persoon een groot deel van het salaris afgeven aan het familiehoofd. De keuze dat een lid van de familie een bepaald beroep ging uitoefenen werd bepaald door het familiehoofd en de ouders van de desbetreffende persoon. Zo vertelde Kofi dat hij, toen hij negentien jaar oud was, door zijn familie naar Sunyani gestuurd om daar kleermaker te worden. Een groot deel van zijn inkomen gaf hij af aan zijn familie. Met het geld dat het familiehoofd ontving van de landbouw en van de inkomens van familieleden die een ander beroep uitoefenden zorgde het familiehoofd voor het eten van alle familieleden. Ook was hij samen met de ouders van de verschillende kinderen verantwoordelijk voor de scholing.¹²

De erfenis binnen de families in Kokobeng en Techiman was voor de jaren tachtig van de vorige eeuw langs de matrilineaire lijnen verdeeld. Dit hield in dat wanneer de moeder overleed de kinderen de bezittingen van haar erfden. Wanneer een man overleed erfden zijn broers, zussen en kinderen van zijn zussen zijn bezittingen. Om deze reden was de familie van de moeder belangrijker voor de kinderen dan de familie van de vader en gaven grootouders meer aandacht aan de kinderen van hun dochter dan aan de kinderen van hun zoon. Wanneer de kinderen van de dochter in een later stadium geld zouden verdienen konden de grootouders hiervan mee profiteren. Zo werd er verwacht dat de kleinkinderen een deel van hun geld afgaven aan het familiehoofd. Wanneer de kinderen van de zoon in een later stadium geld zouden verdienen, zouden ze dit waarschijnlijk geven aan de familie van hun moeder en niet van hun vader. Dit verwantschapssysteem had ook invloed op de verhoudingen tussen de vader en diens kinderen. De kinderen van een man, zouden wanneer zij geld verdienen in eerste instantie de familie van de moeder ondersteunen. Dit principe zorgde ervoor dat de kinderen van een man zijn zus belangrijk voor hem waren. Wanneer een man de kinderen van zijn zus zou helpen om, bijvoorbeeld door te studeren, zouden deze kinderen later geld naar zijn familie kunnen sturen. Hiervan zou hij ook profijt hebben. Kwame legde het als volgt uit: “Soms kwam het zelfs voor dat een man wel voor de scholing van de kinderen van zijn zus zorgde, maar niet voor zijn eigen kinderen. Zijn eigen kinderen zouden namelijk later hun geld aan de familie van hun moeder geven”.¹³

---

¹² Kofi, 57 jaar, man uit Kokobeng, 13-03-2013

¹³ Kwame, 41 jaar, man uit Kokobeng 05-03-2013

Hier wordt duidelijk dat het matrilineaire familiesysteem grote invloed uitoefende op de samenstelling en de rolverhoudingen van de *extended families* in Kokobeng en Techiman. Maar hoewel vrouwen een centrale rol hadden binnen de *extended families*, was het familiehoofd altijd een man. Wanneer het familiehoofd te overlijden kwam, erfde een mannelijk lid binnen matrilineair lijn zijn positie en bezittingen. Dit waren broers, zonen van de zus, of ooms van het overleden familiehoofd. De vrouw van het overleden familiehoofd had hierna een keuze. Of zij kon met het nieuwe familiehoofd trouwen, waarbij de familie voor haar en haar kinderen zal blijven zorgen of zij kon terugkeren naar het huis van haar moeder, waarna ze geen zorg meer vanuit de familie kon verwachten.

De veranderingen in het erfrecht hebben een grote impact gehad op hoe de familierelaties voor de jaren tachtig van de vorige eeuw functioneerde. Tegenwoordig erven kinderen enkel van hun ouders. Hierdoor is de zorg van mannen voor de kinderen van hun zussen afgenomen en ontstaan er spanningen na het overlijden van een familielid. Het is namelijk soms niet meer duidelijk wie er erft. Een goed voorbeeld hiervan zijn de problemen in de familie van Kwame, een 58 jarige man uit Kokobeng nadat de broer van zijn moeder, oom Kojo overleed.¹⁴ Toen Denise de begrafenis van Kwame had bijgewoond, werd zij uitgenodigd, om in het familiehuis in Kumasi, de bijeenkomst over de verdeling van de erfenis bij te wonen.¹⁵ Tijdens deze bijeenkomst liepen de spanningen hoog op.

Vandaag is het twee weken geleden dat de begrafenis van oom Kojo plaats vond. Voor de familie betekent dit echter nog geen afgesloten hoofdstuk. Vandaag gaat men in beraad over de bezittingen van Oom Kojo. Wie zal welke bezittingen ontvangen en nog belangrijker wie zal de financiële zorg gaan dragen over zijn kinderen. Oom Kojo heeft vier kinderen drie meisjes en een jongen. Sommige van deze kinderen volgen nog onderwijs en zijn dus nog een kostenpost. De weduwe van Oom Kojo is echter niet de moeder van deze kinderen. Deze kinderen hebben ook nog eens ieder een andere moeder. Dit maakt de situatie nog ingewikkelder.

Oom Kojo bezat drie boekenwinkels, twee in Kumasi en één in Takoradi, vandaag gaat men in beraad over de vraag of de weduwe één van deze winkels zal krijgen. Gezien ze geen kinderen met Oom Kojo heeft is de kans hierop echter klein. Of ze moet aangeven de financiële zorg over de kinderen te willen dragen, dan kan ze een winkel krijgen zodat ze uit die opbrengsten de kinderen kan onderhouden. De auto van Oom Kojo is intussen al verkocht om de scholing van de kinderen te kunnen betalen. Wanneer de weduwe aangeeft de verantwoordelijkheid voor zijn kinderen niet op zich te willen nemen zal een broer van Oom Kojo dit doen. Om te beslissen wat er gebeurd komt een groot deel van de familie samen in

---

¹⁴ Kwame, 58 jaar, man uit Kokobeng, 02-03-2013

¹⁵ Een groot deel van de familie is geboren en opgegroeid in Kokobeng maar het familiehuis staat in Kumasi.

het familie huis in Kumasi. Ieder is gekleed in de traditionele begrafenis kleding in de kleuren zwart en rood. Het is een serieuze bijeenkomst waarbij er over de toekomst van de weduwe en de kinderen wordt besloten. Er hangt duidelijk een bepaalde spanning op de bijeenkomst. De oudere familieleden worden één voor één bij het hoofd van de familie geroepen en mogen dan hun zegje doen. Een van de dochters van Oom Kojo wordt op een gegeven moment erg emotioneel. Ze begint ontzettend te huilen. De weduwe doet erg moeilijk, en dit kwetst de kinderen.

De bijeenkomst rondom de verdeling van de erfenis van oom Kojo laat goed zien dat het niet duidelijk meer is wie er van elkaar hoort te erven. Daarnaast is het niet meer duidelijk wie de zorg over de kinderen van een overleden familielid moet dragen. Waar vroeger de kinderen automatisch zouden worden opgevangen door een broer van de moeder is het nu de vraag nu de vraag wie van de familie van de overleden man voor de kinderen zal gaan zorgen. Daarnaast is het de vraag wie de bezittingen van oom Kojo zullen erven terwijl vroeger automatisch zijn broers, zussen en de kinderen van zijn zussen zouden erven.

Tegenwoordig is het belang van de *extended families* aan het afnemen en neemt het belang van de *nuclear family* juist toe. Steeds minder *extended families* leven gezamenlijk in een groot familiehuis en mede om die reden is er van dagelijkse onderlinge zorg binnen de *extended family* steeds minder te spreken. Dat de inwoners van Kokobeng en Techiman niet meer in grote eenheden bij elkaar wonen heeft grote invloed op de informele sociale zekerheid die de inwoners geven en ontvangen. Tegenwoordig wordt de informele sociale zekerheid vooral door relatief kleinere huishoudens verzorgd, die vaak bestaan uit enkel één *nuclear family*. Dit zal uitgebreid aanbod komen in het volgende hoofdstuk. Deze verandering heeft er voor gezorgd dat er binnen de *extended family* niet meer collectief gezorgd wordt voor het welzijn van de familieleden. Comfort Asare, zegt over deze veranderingen het volgende:

“Als je vroeger iets belangrijks nodig had dan wist je vrijwel zeker dat je het kreeg en iedereen zorgde voor elkaar. Nu krijg je nog steeds zorg, maar het komt voornamelijk uit het huishouden. Zo zorg ik voor mijn kinderen en voor mijn nichtjes die hier wonen. Maar het verschil is dat wij vergeleken met vroeger met mindere aantallen samen wonen, hierdoor krijg je van minder mensen zorg, waardoor je minder zekerheid hebt dat je zorg krijgt”.¹⁶

Zoals in het volgende hoofdstuk duidelijk zal worden, heeft de dagelijkse informele sociale zekerheid die de *extended family* voor de jaren tachtig van de vorige eeuw bood, plaats gemaakt voor zorg die enkel wordt aangeboden wanneer leden van *extended family* is crisissituaties verkeren.

---

¹⁶ Comfort Asare, 52 jaar, vrouw uit Kokobeng, 29-03-2013

Ook de rol van het familiehoofd is sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw veranderd. Hoewel de positie van het familiehoofd van de *extended family* nog steeds bestaat is zijn functie wel veranderd. Zijn verantwoordelijkheden voor de familie zijn afgenomen. De reden hiervoor is dat er steeds meer mensen op zichzelf gaan wonen, waardoor er steeds minder mensen achterblijven in het familiehuis. Cynthia, een vrouw van 65 jaar, stelt dat de veranderingen binnen de familiesamenstellingen meer gevolgen hebben gehad voor de functie van het familiehoofd. Op de vraag, hoe het komt dat de familiehoofden vroeger belangrijker waren voor de families antwoordde zij:

“Vroeger was het economisch stabiel. Daarbij komt dat iedereen in de familie, deels voor de familie werkte. Of de leden werkten op het land, of ze werkten voor een bedrijf, maar moesten dan wel een deel van het loon inleveren. Een deel van de opbrengsten van het land en van de inkomens ging naar het familiehoofd toe, die daarna het geld kon verdelen. Nu is het ieder voor zich, veel mensen gaan het huis uit en geven geen geld meer aan het hoofd. Die heeft meestal nog wel een stuk land, maar er zijn te weinig mensen die daarop willen werken. Vroeger gaf het hoofd van de familie advies, eten en onderdak en zorgde er zelfs voor dat de kinderen naar school konden, nu hebben ze daar geen geld meer voor en geven ze alleen nog maar advies”.¹⁷

Zoals eerder duidelijk werd vallen echtgenoten die samen gaan wonen niet meer onder de verantwoordelijkheid van het familiehoofd van de *extended family*. Dit houdt in dat hij geen verantwoordelijkheid meer heeft om deze leden van de familie te voorzien van dagelijkse zorg. Verder speelt het familiehoofd van de *extended family* ook geen belangrijke rol meer om een geschikte huwelijkspartner voor de leden van de familie te kiezen. Wel behoudt het voormalige familiehoofd een belangrijke positie voor de familieleden die elders zijn gaan wonen, wanneer er familieaangelegenheden zijn zoals begravenissen. Op het moment dat een echtpaar samen gaat wonen en een *nuclear family* vormt, wordt de man automatisch het hoofd van de familie. Wanneer een echtpaar samenwoont en de man komt te overlijden, is er geen man die deze positie volgens de traditie zou moeten overnemen. Het gevolg hiervan is dat wanneer een man overleden is of gescheiden en vertrokken is, de vrouw het nieuwe familiehoofd wordt. Ook is het in Kokobeng en Techiman vanzelfsprekend dat elk huishouden een familiehoofd heeft. Er zijn dus familiehoofden op drie verschillende niveaus, die van de *extended family*, van de *nuclear family* en van het huishouden. Door de veranderingen binnen de samenstellingen van de families, is het soms niet duidelijk wie onder de verantwoordelijkheid valt van welk familiehoofd. Zo zorgen onder andere verhuizingen ervoor, dat het onduidelijker wordt wie precies het familiehoofd is van wie. Het volgende

---

¹⁷ Cynthia, 65 jaar, vrouw uit Kokobeng, 29-03-2013

voorbeeld zal deze onduidelijkheden illustreren. Cynthia is een vrouw van 28 uit Kokobeng, nadat ze gescheiden is van haar man is zij teruggekeerd naar het huis van haar moeder, waar ze samen woont met haar moeder, broers en zussen, haar tante en diens kinderen. Haar moeder heeft geen broers meer, maar wel zussen. Op de vraag wie haar familiehoofd was antwoordde Cynthia na lang nadenken het volgende:

”Mijn moeder Augustina is het hoofd van het *nuclear family*, Georgina is het hoofd van het familiehuis (huishouden), maar hun oudste zus Yabra is het hoofd van de *extended family*”.¹⁸

In dit voorbeeld vallen twee dingen op. Ten eerste spreekt Cynthia over drie verschillende familiehoofden. Haar vader is een lange tijd geleden overleden, hierdoor ziet ze haar moeder als hoofd van de *nuclear family*. Nadat Cynthia gescheiden was van haar man ging ze bij haar moeder en tante wonen. Haar tante Georgina is ouder dan haar moeder, om die reden ziet Cynthia deze tante als hoofd van het huishouden. Haar tante Yabra is familiehoofd van de *extended family*. Ten tweede valt op dat alle familiehoofden vrouwen zijn. Haar moeder heeft deze positie overgenomen toen haar echtgenoot overleed. Omdat er geen volwassen mannen van de matrilineaire lijn in het familiehuis wonen, is Georgina het hoofd van het huishouden. Dat Cynthia Yabra noemt als familiehoofd van de *extended family* is verrassend. Aangezien er wel mannen waren binnen de matrilineaire lijn die deze positie zouden kunnen innemen. Dit heeft ze later in het interview ook niet kunnen beargumenteren.

De veranderingen binnen de familierelaties in Kokobeng en Techiman hebben drie oorzaken. Ten eerste geven veel informanten aan dat ze op het Westen willen lijken, wat betreft de familiestructuren. Zij stellen dat wanneer de *nuclear family* in plaats van de *extended family* centraal staat, het gemakkelijker is om welvarend te worden. Dit wordt ook duidelijk in het onderstaand citaat van Nana Yao. Ten tweede is er in 1992 een verandering gekomen binnen het erfrecht. Voor 1992 erfden kinderen enkel via de moeders kant. Vanaf 1992 is het zo dat wanneer één van de ouders te overlijden komt, de erfenis naar de echtgenoot en de kinderen gaat. Hierbij wordt geen verschil meer gemaakt tussen mannen en vrouwen. Hierdoor is het belang van de vader toegenomen en is de focus verlegd van de *extended family* naar de *nuclear family*, zoals geïllustreerd werd met het voorgaande voorbeeld van de erfenis van Kojo. De derde oorzaak van deze veranderingen is, zoals eerder duidelijk werd, dat er van de kinderen verwacht wordt dat zij het huis verlaten wanneer zij volwassen zijn. En wanneer zij eenmaal het huis hebben verlaten, er van hen verwacht wordt dat zij voor zichzelf kunnen

---

¹⁸ Cynthia, 28 jaar, vrouw uit Kokobeng, 19-03-2013

zorgen en dat ze niet meer afhankelijk zijn van de ouders. Het gevolg hiervan is, dat de kinderen die uit huis zijn gegaan, zelf voor hun dagelijkse basisbehoeften moeten zorgen. Vanaf dat moment kunnen zij enkel nog hulp van hun *extended family* verwachten, wanneer zij in een crisissituatie verkeren.

De meningen van de mensen uit de dorpen over de veranderingen van de functie van de familierelaties zijn over het algemeen dubbel. Aan de ene kant erkennen ze dat de veranderingen voor sommigen meer mogelijkheden bieden, maar aan de andere kant stellen ze dat het ook meer onzekerheden met zich mee brengt. Zo stelde Nana Yao:

“Het is wel beter geworden in Ghana. Wanneer je veel geld verdient, kun je nu zelf rijk worden. Vroeger zorgden jouw werk voor meer welvaart binnen de familie, nu wordt je zelf rijk. Alleen lang niet iedereen wordt zelf rijk en alle mensen die dat wel worden wonen in Kumasi. Nu maakt iedereen zich meer zorgen over het geld en over het eten, vroeger maakten wij ons daar niet druk over. Je wist dat de familie daarvoor zorgde, nu moet je het zelf doen en wanneer het tegenzit, maken we ons druk over het schoolgeld van onze kinderen en over het avondeten. Vroeger was het dus stabiel. Dit kwam niet alleen maar doordat we meer steun van de familie kregen. Er waren ook meer banen. Je verdiende weinig, maar vrijwel iedereen had werk. En als je dit niet had, zorgde de familie voor je.”¹⁹

Ook de sfeer in het dorp is veranderd, zo stelde Cynthia eerder al dat het nu “ieder voor zich” is. Dit zorgt ervoor dat de sfeer minder leuk is in de dorpen. Echter is dit niet in elke familie zo. Zo vertelde Augustina dat:

“Ik woon samen met mijn zussen, kinderen en kinderen van mijn zussen omdat wij arm zijn. Wij kunnen het niet betalen om op ons zelf te gaan wonen. Maar we hebben het heel leuk samen. Veel mensen in het dorp eten alleen, maar bij ons is het elke avond leuk. Al zouden wij opeens rijk worden, we zullen nog steeds samen eten.”²⁰

---

¹⁹ Nana Yao, 70 jaar, man uit Kokobeng, 19-03-2013

²⁰ Augustina,, 48 jaar, vrouw uit Kokobeng, 19-03-2013

Informeel sociale zekerheid verzorgd door familierelaties

Er kan niet gesproken worden over één soort familierelaties in de dorpen. Zoals in het vorige hoofdstuk duidelijk werd was er voor de jaren tachtig van de vorige eeuw sprake van een matrilineaire familiestructuur in Kokobeng en Techiman. Er zijn families die deze structuur en de daar bijhorende gewoontes en tradities aanhouden, maar daarnaast bestaan er ook families die hiervan afwijken door bijvoorbeeld een meer westers idee van familie te hanteren. Wij krijgen de indruk dat de familierelaties zich in een overgangsfase bevinden van traditioneel matrilineair naar een nieuwe vorm. Zo zijn er onder andere *nuclear families* waarbij de vader wel bij de vrouw en kinderen in huis woont en traditionelere *nuclear families* waarbij de man elders woont. De woonsituatie van Akosua is een goed voorbeeld van een traditionele matrilineaire familiestructuur.

“Mijn moeder en haar zus wonen beiden bij mij in, ze zijn beiden een moeder voor me. Daarnaast wonen mijn kleinkinderen en mijn broer ook bij mij in. Maar mijn man huurt een kamer in een ander huis”.²¹

Er zijn ook nog andere verschillen met betrekking tot de woonsituatie van *nuclear families*. Er zijn *nuclear families* die in een eigen huis wonen of een kamer huren in een *compound house*. Een *compound house* is een groot huis waarin ieder huishouden een kamer kan huren, men hoeft hiervoor geen familie van elkaar te zijn. Een familiehuis daarentegen is een *compound house* waar men enkel mag wonen wanneer deze lid is van de familie waarvan het huis is. Wanneer men in een familiehuis verblijft, hoeft men geen huur te betalen. Een familiehuis is vaak al jaren in dezelfde familie en wordt vaak bewoond door verschillende *nuclear families* die samen een *extended family* vormen daarnaast kunnen er ook individuele leden van de *extended family* in een familiehuis wonen. De inwoners van een familiehuis kunnen één of meerdere huishoudens vormen, onder huishoudens verstaan wij: “A multi-person household, defined as a group of two or more persons living together who make common provision for food or other essentials for living (United Nations Statistics Division 2011)”. In een familiehuis zijn meerdere samenstellingen van een huishouden mogelijk, de verschillende *nuclear families* kunnen ieder voor zich een huishouden vormen, meerdere *nuclear families* kunnen samen een huishouden vormen, één *nuclear family* of meerdere *nuclear families* plus individuele leden van de *extended family* kunnen één gezamenlijk huishouden vormen, individuele leden van de *extended family* kunnen samen of alleen een huishouden vormen en alle inwoners van het familiehuis, de *extended family* kan samen één huishouden vormen. Van

---

²¹ Akosua, 47 jaar, vrouw uit Techiman, 13-03-2013

al deze vormen van huishoudens waren zowel in Kokobeng als in Techiman voorbeelden te vinden. Een voorbeeld van iemand die een huishouden vormt met haar *extended family* is Mary:

“Ik heb vier kinderen en een man. We wonen in een familiehuis, in totaal wonen we daar met zo’n twintig familieleden. Ik ben werkloos en mijn man is chauffeur, hij heeft geen auto dus kan hij niet helpen om in ons levensonderhoud te voorzien. Omdat we in een familiehuis verblijven, krijgen we huisvesting en voedsel van de familie. Maar andere hulp krijgen we niet vanuit de familie, er is zelfs geen hulp in crisissituaties. Vroeger gaf mijn moeder dat, maar zij is overleden”.²²

Zowel de *nuclear family* als de *extended family* bieden het individu een bepaalde vorm van sociale zekerheid aan. De sociale zekerheid die verzorgd wordt door de *nuclear families* is uitgebreider dan de sociale zekerheid verzorgd door de *extended family*. Ook is de geboden sociale zekerheid afhankelijk van het feit of men een huishouden vormt met de *nuclear-* of *extended family* leden. De sociale zekerheid die wordt geboden binnen een huishouden is namelijk groter dan de sociale zekerheid die daar buiten wordt geboden, omdat men binnen een huishouden dagelijkse zorg aan elkaar verleent en daarbuiten niet. Deze dagelijkse zorg bestaat uit het helpen van elkaar bij huishoudelijke taken en werk op het land. Daarnaast biedt men elkaar vaak financiële steun in de vorm van een gift of lening. De dagelijkse zorg die leden van een huishouden elkaar bieden worden geïllustreerd door het citaat van Victor:

“Ik doe veel hier, ik let op de kinderen (zijn broertjes en zusjes) als mijn ouders weg zijn, ik help met het eten klaarmaken en wanneer mijn ouders het vragen help ik mee op het land, zo gaat het al jaren”.²³

Naast de huishoudens bieden familiehuizen een andere vorm van sociale zekerheid. Wanneer je in een familiehuis woont deel je namelijk in ieder geval de huisvesting met de andere bewoners ongeacht het feit of je een huishouden met ze vormt. De woonsituatie wordt beïnvloedt door de opvattingen hierover in de familie. Zo vindt men over het algemeen, dat een volwassen kind, het huis zou moeten verlaten en wanneer men het familiehuis verlaat wordt er van deze familieleden verwacht dat men voor zichzelf zorgt. Dit betekent dat er enkel nog hulp voor dat familielid zal zijn in crisissituaties.

In crisissituaties krijgt men zowel hulp van de *nuclear-* als van de *extended family*, ongeacht of men een huishouden met deze familieleden vormt. Crisissituaties worden door de inwoners van Kokobeng en Techiman als volgt gedefinieerd: Crisissituaties zijn grote problemen waarmee een individu wordt geconfronteerd en die hij of zij niet alleen kan

---

²² Mary, 23 jaar, vrouw uit Techiman, 26-02-2013

²³ Victor, 19 jaar, man uit Kokobeng, 13-03-2013

oplossen en die het voortbestaan van de familie in gevaar kunnen brengen. Dit soort situaties zijn het overlijden van een familielid, een rechtszaak waar een familielid in is verwickeld of ziekte van een familielid die zelf de behandelingskosten niet op kan brengen.

De hulp in crisissituaties bestaat vooral uit financiële steun. Een voorbeeld van iemand die haar zoon heeft geholpen in een crisissituatie is Afia Buruku.²⁴ Zij vertelde dat haar zoon enkele jaren geleden in aanraking kwam met justitie. Hij kon alleen de situatie niet oplossen en omdat ze niet wilde dat hij in de gevangenis zou komen, heeft ze al haar spullen verkocht om hem te kunnen helpen om vrij te komen. Ondanks het feit dat ze nu arm is en niet goed weet hoe ze de eindjes aan elkaar moet knopen geeft ze aan blij te zijn hem te hebben geholpen. Toch zijn er uitzonderingen, zoals de 45 jarige inwonster van Techiman Felicia: “Ik krijg nooit hulp van familie, wanneer ik in een crisissituatie beland is er geen hulp. Zelfs mijn broers en zussen bieden me geen hulp”.²⁵

Het betreft echter een kleine groep, die geen hulp ontvangen vanuit de *extended family* wanneer men in een crisissituatie verkeerd. De meeste informanten gaven aan in ieder geval een vorm van hulp te ontvangen in crisissituaties. In ons onderzoek gaven vijftien van de 165 informanten aan geen enkele vorm van hulp vanuit zowel de *nuclear-* als *extended family* te ontvangen. Een van de meest genoemde oorzaken hiervoor is een gebrek aan financiële middelen bij de familieleden om elkaar hulp te kunnen bieden. Daarnaast kan er ook een oorzaak worden gevonden in de omvang van veel huishoudens, doordat veel huishoudens tegenwoordig enkel nog bestaan uit een *nuclear family*, waarbij er regelmatig sprake is van een eenoudergezin door een scheiding of overlijden. Dit betekent dat er in een huishouden weinig leden zijn die elkaar hulp kunnen bieden.

Ook zijn er families waarbij er niet enkel in crisissituaties voor familieleden wordt gezorgd. Zo komt het voor dat één kind de erfenis van de overleden ouders erft. Wanneer dit gebeurt wordt er van deze persoon verwacht dat hij of zij voor andere broers en zussen zorgt.

Er zijn ook *nuclear* families die familieleden weer toelaten tot hun huishouden wanneer deze niet meer voor zichzelf kunnen zorgen. Zo is Safo Ey bij zijn zus gaan wonen toen hij ziek werd. Hier vertelde hij het volgende over:

“Ik was schoenmaker in Kumasi, maar toen ik ziek werd kon ik niet meer werken en kon ik ook niet meer voor mijzelf zorgen. Om die reden heeft mijn zus (Cynthia) mij voorgesteld om terug te keren naar Kokobeng om hier bij haar te komen wonen. Zij geeft mij onderdak en eten, ik ben haar erg dankbaar! Wanneer ik weer gezond ben, geef ik haar graag iets terug”.²⁶

---

²⁴ Afia Buruku, 82 jaar, vrouw uit Techiman, 13-02-2013

²⁵ Felicia, 45 jaar, vrouw uit Techiman, 22-03-2013

²⁶ Safo Ey, 55 jaar, man uit Kokobeng, 06-03-2013

Naast het feit dat de woonsituatie de geboden sociale zekerheid beïnvloedt, beïnvloedt ook de relaties tot de andere leden van het huishouden de sociale zekerheid. De sociale zekerheid die aan elkaar wordt geboden door ouders en kinderen is groot. Er heerst een algemene opvatting dat ouders voor hun kinderen moeten zorgen en dat wanneer de ouders oud zijn de kinderen voor hen moeten zorgen. Het is heel normaal om je ouders geld, kleding, voedsel en soms zelfs huisvesting te bieden. In sommige gevallen is hierbij ook sprake van reciprociteit. Het komt veel voor dat ouderen geld, kleding, voedsel en huisvesting van hun kinderen ontvangen en in ruil daarvoor op de kleinkinderen passen of zelfs hun gehele opvoeding op zich nemen. Een voorbeeld hiervan is Amma. Ze woont met de kleinkinderen in Techiman, haar vijf kinderen wonen en werken in Kumasi. Zij zorgt voor de kleinkinderen zodat haar kinderen naar Kumasi kunnen om daar geld te verdienen. Enkel in het weekend komen haar kinderen naar Techiman, ze geven haar dan geld om van te leven en om te gebruiken voor de zorg van de kleinkinderen.²⁷ Dit voorbeeld illustreert niet enkel het belang van ouder-kind relaties maar het illustreert ook het belang van reciprociteit. Reciprociteit staat vaak centraal in de familierelaties die sociale zekerheid voor elkaar verzorgen. Dit gaat op voor zowel de huishoudens als bij de *nuclear*- en de *extended* family.

Zoals hier boven al aan bod kwam is het niet vanzelfsprekend dat iedereen in tijden van crisis hulp ontvangt vanuit de *extended family*. De families waar het nog vanzelfsprekend is dat de gehele *extended family* hulp geeft aan een familielid in tijden van crisis zijn vooral families die nog gebaseerd zijn op het traditionele matrilineaire systeem. Dit zijn families die nog een familiehoofd hebben dat in tijden van crisis bepaalt hoe deze opgelost zal worden. Normaal gesproken zal een familiehoofd bij een crisissituatie geld verzamelen onder de leden van de *extended family* of een lening aangaan om zo een crisis op te lossen. Met name in het geval van een begrafenis wordt er vaak voor gekozen, om een lening aan te gaan. Tijdens een begrafenis is het namelijk gewoon om een gift te geven aan de familie van de overledenen. Met deze giften betaalt de familie dan later de lening af. Yaa Boama geeft aan dat hierbij de rol van het familiehoofd als leider belangrijk is:

“Wanneer er een crisis of groot probleem is, helpt het hoofd van de familie die vertelt dan wat er gedaan moet worden. Wanneer er een begrafenis geregeld moet worden gaat het hoofd van de familie een lening aanvragen en na de begrafenis betaalt hij deze terug uit de opbrengsten”.²⁸

---

²⁷ Amma, 64 jaar, vrouw uit Techiman, 07-02-2013

²⁸ Yaa Boama, 74 jaar, vrouw uit Techiman, 14-02-2013

Ook bij de *extended family* geldt dat je relatie tot de *extended family* invloed heeft op de geboden sociale zekerheid. Vooral de broer-zus relaties zijn erg belangrijk bij het verzorgen van sociale zekerheid. De meeste informanten geven aan vooral hulp te ontvangen van broers en zussen wanneer zij dit nodig hebben. Voor veel mensen betekent de hulp in crisissituaties, hulp van broers en zussen. 130 van onze 165 informanten gaven aan dat de hulp die zij in crisissituaties van de *extended family* ontvangen, hulp is die wordt geboden door hun broers en zussen. Kwasi is hier een goed voorbeeld van:

“Het is belangrijk om broers en zussen te hebben. Zij steunen je bij problemen en ziekte. Toen ik ziek was heb ik geld van mijn broers en zussen gekregen voor een behandeling in het ziekenhuis”.²⁹

Naast de hulp die men in crisissituaties ontvangt bestaan er ook *remittances* die men van *extended family* kan ontvangen. In Kokobeng en Techiman zijn wij het echter niet vaak tegen gekomen dat mensen *remittances* ontvangen. Wanneer men aangaf *remittances* te ontvangen was dit vaak sporadisch, wanneer men zich bijvoorbeeld in een crisissituatie bevond. Bijna niemand ontving regelmatig *remittances*. Veel mensen hadden wel familieleden in het buitenland of in steden in Ghana, maar deze stuurden bijna nooit *remittances* op. Vaak werd er als reden gegeven dat familieleden in het buitenland niet meer omkeken naar familie in Ghana of dat deze familieleden het zelf erg moeilijk hadden om rond te kunnen komen waardoor ze geen geld meer overhielden om op te sturen. Zoals de broers van Kwasi die in Oostenrijk wonen maar hem of andere familieleden in Ghana niet helpen.³⁰ Over familieleden in de steden werd vaak hetzelfde verteld, maar dan dat deze geen aandacht meer schonken aan de familie in de dorpen. Daarnaast waren er mensen die vertelden dat de familieleden in het buitenland en de steden wel *remittances* op stuurden, maar niet naar hun persoonlijk. Zoals de oom van Afua die wel steun biedt aan haar broer maar niet aan haar.³¹

We kunnen dus stellen dat de informele sociale zekerheid geboden door familie afhankelijk is van de woonsituatie van het individu en zijn of haar relatie tot de familieleden. Daarnaast is de informele sociale zekerheid afhankelijk van het feit of de familie de matrilineaire familiestructuur aanhoudt en speelt reciprociteit een rol. Ondanks de verschillen in de familiestructuren en de woonsituaties van de dorpingen kan er gesteld worden dat bijna iedereen hulp van één of enkele familieleden kan verwachten bij een crisissituatie.

---

²⁹ Kwasi, 32 jaar, man uit Techiman, 19-03-2013

³⁰ Kwasi, 32 jaar, man uit Techiman, 19-03-2013

³¹ Afua, 24 jaar, vrouw uit Techiman, 22-03-2013

Andere bronnen van sociale zekerheid

Naast familierelaties spelen ook sociale netwerken en burgerinitiatieven een rol bij de sociale zekerheid in Kokobeng en Techiman. Er kan een onderscheid gemaakt worden tussen sociale zekerheid verzorgd door leden van een sociaal netwerk en sociale zekerheid die wordt verzorgd door burgerinitiatieven. De eerste vorm van sociale zekerheid, is vaak hulp geboden door vrienden of inwoners van hetzelfde dorp, de gemeenschap. De meest voorkomende vormen van deze sociale zekerheid zijn het uitlenen van geld aan vrienden of leden van de gemeenschap, het delen van voedsel met vrienden of leden van de gemeenschap en het weggeven van kleding. Zoals Amma Oppong vertelde:

“Ik krijg geen hulp vanuit de community maar probeer zelf wel mensen te helpen als ik dat kan. Wanneer ik voedsel over heb geef ik dit aan dorpsbewoners die het nodig hebben, daarnaast leen ik geld uit aan dorpsbewoners wanneer ik dit kan missen”.³²

Daarnaast is er nog een vorm van sociale zekerheid die specifiek wordt geboden aan de wat oudere dorpsbewoners. Namelijk de jongeren in de gemeenschap die water halen en brandhout verzamelen voor de ouderen in de gemeenschap. We kunnen de hulp die door individuen in de gemeenschap wordt geboden aan andere leden van de gemeenschap zien als sociale zekerheid geboden door sociale netwerken. Het sociale netwerk kan dan gedefinieerd worden als de leden in de gemeenschap die men kent. Wanneer iemand in het netwerk van bekenden hulp nodig heeft en een ander kan en wil dit bieden is dit een vorm van sociale zekerheid geboden door een sociaal netwerk. Hierbij gaat het om individuele contacten en is er geen sprake van een echte groepsstructuur. Wanneer er wel sprake is van een echte groepsstructuur spreken we van burgerinitiatieven. Dit zijn groepen mensen die contact met elkaar zoeken en groepen op zetten met het doel elkaar te helpen.

Naast de sociale zekerheid verzorgd door leden van de sociale netwerken bestaat er ook een vorm van sociale zekerheid die wordt geboden door grotere georganiseerde burgerinitiatieven. In Kokobeng en Techiman nemen deze de vorm aan van groepen mensen die zich organiseren in een vereniging en samen geld inleggen om elkaar te kunnen helpen in tijden van nood. In de literatuur staan deze spaargroepen bekend als *tontines* maar in de dorpen worden ze *ekuo* genoemd wat naar Engels wordt vertaald als *union*. De *ekuo*'s dienen, net als de *tontines*, voor het sparen voor gezamenlijke of traditionele activiteiten. Echter keren de *ekuo*'s ook uit aan de leden wanneer deze geld nodig hebben

Er zijn verschillende soorten *ekuo*'s. Er bestaan *ekuo*'s die gebaseerd zijn op religie,

---

³² Amma Oppong, 38 jaar, vrouw uit Techiman, 26-02-2013

beroepsgroep of politieke voorkeur en er zijn *ekuo*'s die vrij toegankelijk zijn voor iedereen. Zo bestaat er in Techiman onder andere een *drivers ekuo* waar alle chauffeurs lid van kunnen worden, een *ekuo* van de NPP waar leden van die politieke partij lid van kunnen worden en er bestaan verschillende *ekuo*'s die gebaseerd zijn op een lidmaatschap van een kerkgemeenschap.

Binnen een *ekuo* bestaan verschillende regels en verplichtingen waar de leden zich aan moeten houden. Zo moet men wekelijks of maandelijks een bepaald bedrag betalen aan de *ekuo*. Dit gaat vaak om een klein bedrag vaak zo rond de 2 cedi. Ook moet men in sommige *ekuo*'s ook een bepaald start bedrag inleggen om lid te worden. Daarnaast moet men geld betalen voor de keren dat men te laat is of de bijeenkomsten van de *ekuo* niet bijwoont. Dit geld wordt opgespaard en uitgekeerd aan een lid van de *ekuo* die geld nodig heeft. Hoe vaak, wanneer en waar een *ekuo* bijeenkomt, is afhankelijk van de *ekuo*, maar over het algemeen zijn er wekelijkse of maandelijks bijeenkomsten. Tijdens de bijeenkomsten wordt er niet alleen geld geïnt, maar bespreekt men ook wie er geld nodig heeft en of er andere hulp geboden kan worden aan leden van de *ekuo*. Er wordt vaak financiële hulp gegeven aan een lid wanneer deze te maken krijgt met ziekte of een begrafenis. Dit kan in de vorm van een lening of een gift zijn. Daarnaast kunnen leden vaak ook een lening voor een ander doeleinde aanvragen bij de *ekuo*. Het gaat dan vaak om een lening voor een investering, zoals een startkapitaal voor een handeltje. Binnen beroepsgerichte *ekuo*'s zijn dit vaak leningen voor beroepsgerichte zaken zoals een auto voor een chauffeur. Wanneer men een dergelijke lening aanvraagt krijgt men deze niet zomaar. Deze moet namelijk eerst goedgekeurd worden door het bestuur van de *ekuo*. Het bestuur van de *ekuo* wordt door dorpsbewoners *elders* genoemd. Daarnaast mag men niet achterlopen met de betalingen aan de *ekuo*'s en moet men regelmatig aanwezig zijn. In de meeste *ekuo*'s kunnen alle leden zich verkiesbaar stellen voor de verschillende bestuursfuncties. Kwame Anasah is lid van een *Drivers ekuo* en legde uit hoe zijn *ekuo* werkt en waarom hij lid werd:

“Ik ben lid van de *drivers ekuo*. We komen samen op speciale dagen. Wanneer je niet komt of te laat komt dan kost je dat 2 cedi. Bij een begrafenis geeft de *ekuo* geld en bij ziekte krijg je een lening. Elke maand betalen ze 5 cedi. Als je geen auto hebt en er is een ziekte in de familie dan kun je ook gewoon geld krijgen. Als je lid bent kun je geld krijgen om je auto te laten repareren. Je kunt ook een lening krijgen voor je landbouw activiteiten ook al ben je chauffeur. Als je drie maanden afwezig bent bij *ekuo* bijeenkomsten dan wordt je uit de Union gezet. Binnen de *ekuo* zijn er *elders* die beslissen wie er steun krijgt. Bij de *elders* moet je een aanvraag voor steun indienen. De *elders* worden gekozen door middel van stemmen. Binnen de *ekuo* is er een voorzitter, vicevoorzitter, een secretaris, en een penningmeester. Iedereen in de *ekuo* kan een bestuursfunctie vervullen. Je kunt er voor gekozen worden. De voorzitter is

het hoofd van de *ekuo*, hij heeft invloed op de beslissingen van de *elders* en heeft zicht op alles wat er binnen de *ekuo* gebeurt. Ze verkiezen iemand op basis van zijn karakter en het aantal jaar dat hij lid is. Ik ben nu twee jaar lid. De *ekuo* bestaat momenteel tien jaar. Het is goed om lid te zijn van een *ekuo* want zo krijg je steun. Ik ben lid van de *ekuo* geworden omdat ik deze hulp niet van mijn familie krijg”.³³

Kwame Anasah werd dus lid van een *ekuo* omdat hij deze hulp niet van zijn familie krijgt. Er zijn dus dorpingen die aangeven meer hulp nodig te hebben dan de hulp die de familie hen biedt. Ook zijn er dorpingen die geen enkele hulp meer vanuit de familie ontvangen, voor hen is het *ekuo* lidmaatschap van groot belang. Zoals voor Felicia:

“Ik krijg geen hulp van mijn familie en niet van mijn broers en zussen. Als er een crisis is in de familie, is er geen hulp. De kerk heeft mij geholpen toen ik ziek was. De kerk betaalde mijn behandeling in het ziekenhuis. De kerk heeft dit voor me betaald omdat ik lid ben van de Union van de kerk”.³⁴

Naast de *ekuo*'s speelt het dorpsdorpscomité een rol in het voorzien van sociale zekerheid in de dorpen Kokobeng en Techiman. Techiman heeft een eigen dorpscomité en het dorpscomité van Kokobeng is ook verantwoordelijk voor een ander nabijgelegen dorp genaamd Apenamin. Het dorpscomité wordt eens in de vier jaar gekozen door de inwoners van de dorpen en enkel mensen afkomstig uit deze dorpen mogen zich verkiesbaar stellen. Het dorpscomité is verantwoordelijk voor de voorzieningen in de dorpen. Voorbeelden van deze voorzieningen zijn het openbaar toilet, de elektriciteit en de schoolgebouwen. Hierdoor biedt men geen hulp aan een individu maar aan de gemeenschap. Wanneer bijvoorbeeld de elektriciteit uitvalt, horen de leden van het dorpscomité er voor te zorgen dat het gerepareerd wordt. Tijdens het onderzoek was dit het geval in Kokobeng. Het dorpscomité heeft toen besloten dat elk huishouden in Kokobeng 5 cedi (2 euro) aan het dorpsdorpscomité moest betalen zodat het dorpsdorpscomité de elektrische installatie kon laten maken.

Naast de verantwoordelijkheden voor de voorzieningen van het dorp is het dorpscomité ook verantwoordelijk voor de veiligheid in het dorp. Wanneer iemand in het dorp iets doet dat bij de wet is verboden, dan is het de taak van het dorpscomité om deze persoon uit te leveren aan de politie. De leden van het dorpsdorpscomité worden niet betaald voor hun werk, zij doen dit omdat ze de gemeenschap willen helpen. De voorzitter van het dorpscomité van Kokobeng en Apenamin genaamd James had hier het volgende over te zeggen:

“Het is een goed baantje, ook al krijgen we er niet voor betaald, we krijgen aanzien. Het is wel zo dat we niet van iedereen aanzien krijgen. Als mensen vinden dat wij ons werk niet

---

³³ Kwame Anasah, 38 jaar, man uit Techiman, 21-03-2013

³⁴ Felicia, 45 jaar, vrouw uit Techiman, 22-03-2013

goed doen, dan schelden ze ons uit. Helaas vindt altijd wel iemand dat wij geen goed werk leveren, maar het is belangrijk werk, daarvoor doen we het”.³⁵

Op lokaal niveau zijn de sociale netwerken, de burgerinitiatieven en het dorpsdorpscomité belangrijke actoren in het aanbieden van sociale zekerheid. Naast deze lokale actoren heeft ook de overheid een aandeel in het aanbieden van de sociale zekerheid voor de inwoners van Kokobeng en Techiman. In de dorpen zijn er drie actoren die formele sociale zekerheid bieden. De nationale overheid, financiële instellingen die leningen verstrekken zoals banken en microfinancieringsorganisaties en de vereniging van cacao boeren. De overheid biedt sociale zekerheid door middel van SSNIT, Social Security Insurance Trust, deze overheidsinstantie biedt de inwoners van Ghana een pensioensysteem en studieleningen aan. Daarnaast biedt de overheid een zorgverzekering aan waarvan iedereen lid kan worden. Naast de overheid zijn er nog andere instellingen die sociale zekerheid kunnen bieden in dit geval zijn dat de microfinancieringsorganisaties en de banken. Daarnaast biedt de vereniging van cacao boeren studieleningen aan de families die cacao verbouwen.

Van de gesproken informanten in Kokobeng en Techiman maakt niemand gebruik van een studielening, niet van die van de overheid en niet van die voor cacao boeren. Wel zijn er verschillende mensen die zeggen gebruik te willen maken van een dergelijke lening. Zo hebben wij verschillende ouders gesproken die een studielening wilden voor hun zoon of dochter, maar niet wisten of deze zou worden toegekend.

Er zijn maar enkele dorpsbewoners die gebruik maken van het pensioensysteem van de overheid, 5 van de 165 informanten gaven aan gebruik te maken van dit systeem. Omdat dit systeem enkel van toepassing is op de mensen die werken bij grotere bedrijven of de overheid, zijn er maar enkele dorpsbewoners die hier gebruik van maken. Bij dit systeem draagt zowel de werknemer als de werkgever maandelijks een bepaald bedrag af aan het pensioenfonds. Wanneer men minimaal 55 jaar oud is, kan men met pensioen gaan en krijgt men een deel van het pensioen uitgekeerd. Wanneer men echter een vol pensioen wil, moet men doorwerken tot men zestig is. Om voor het systeem in aanmerking te komen moet men minimaal vijftien jaar pensioen kunnen opbouwen. Hierdoor zijn mensen boven de 45 jaar uitgesloten van de eerste deelname aan het pensioensysteem. Mensen boven de 45 jaar die al eerder pensioen hebben opgebouwd bij een ander bedrijf maar er enkele jaren uit zijn geweest kunnen nadat ze 45 jaar zijn geworden nog wel deelnemen, mits ze in staat zijn om in totaal

---

³⁵ James, 53 jaar, man uit Kokobeng, 14-02-2013

vijftien jaar pensioen op te bouwen. Kwaku werkt bij een fabriek in Kumasi en maakt gebruik van het pensioensysteem, hij legt uit hoe het werkt:

“Ik betaal maandelijks vijf procent van mijn loon aan de SSNIT. Mijn werkgever betaalt ook nog eens 2,5 procent. Daarnaast betaalt de overheid er ook aan mee. De SNITT past het pensioen aan, aan de prijsveranderingen. Ik weet pas hoe hoog mijn maandelijkse pensioen gaat worden als ik zestig ben. Ik ben begonnen met de SNITT op te bouwen in 1982. Wanneer je van werkgever wisselt is deze verplicht je SNITT over te nemen of je een nieuwe aan te bieden wanneer je er nog geen hebt, hierdoor heb ik ook na het wisselen van werkgever nog pensioen op kunnen bouwen”.³⁶

Naast het feit dat men in de formele sector moet werken en er een leeftijdsgrens is om in aanmerking te komen voor SSNIT is er een minimaal loon nodig dat iemand moet verdienen om genoeg af te kunnen dragen aan de SSNIT. In het Kokobeng en Techiman zijn er veel mensen die hier een te laag loon voor hebben. Zo vertelde de Yao, directeur van de particuliere school in Techiman dat hij zijn werknemers te weinig kan betalen om ze deel te kunnen laten nemen aan de SSNIT.

“Ik betaal mijn werknemers te weinig. De school heeft niet de financiële middelen voor hogere lonen. Enkel het schoolhoofd komt in aanmerking voor SNITT. Vanaf volgend jaar gaan we proberen hem te laten op nemen in het pensioensysteem. Om SNITT te kunnen krijgen moet je namelijk een minimum inkomen van 80 cedi per maand hebben. Anders houd je na afdracht aan de overheid niet genoeg meer over voor je eigen levensonderhoud”.³⁷

De formele sociale zekerheid waar ongeveer tachtig procent van de inwoners gebruik van maakt is de zorgverzekering die wordt verzorgd door de staat. Deze ziektekostenverzekering kost namelijk 12 cedi (5 Euro) per jaar en vergoedt de basis ziekenzorg. Wel is er kritiek op de ziektekostenverzekering omdat deze niet alle medicatie en behandelingen vergoedt. Bijna alle dorpsbewoners geven aan dat de zorgverzekering hun de mogelijkheid geeft om beter voor zichzelf te kunnen zorgen, omdat ze zo minder afhankelijk zijn van anderen wanneer zij ziek worden.

Een andere vorm van sociale zekerheid geboden door de overheid waar bijna alle dorpsbewoners gebruik van maken is het gratis basisonderwijs voor alle kinderen in Ghana. Alle kinderen in Kokobeng en Techiman kunnen tot hun vijftiende gratis gebruik maken van onderwijs. Wel moet men zelf de boeken en uniformen bekostigen. Ook moet men 1 cedi per dag betalen voor de maaltijden op school.

Naast deze vormen van formele sociale zekerheid is er nog een vorm formele sociale zekerheid waar veel inwoners van Kokobeng en Techiman profijt van hebben. Dit zijn de

---

³⁶ Kwaku, 57 jaar man uit Techiman, 12-03-2013

³⁷ Yao, 27 jaar, man uit Techiman, 22-03-2013

leningen die ze kunnen aanvragen bij banken of bij microfinancieringsorganisaties. Deze leningen helpen veelal bij het opzetten van eigen handeltjes en andere inkomens gerelateerde zaken. Daarnaast worden deze leningen vaak door het hoofd van de familie aangevraagd om in crisissituatie hulp te kunnen bieden aan een lid van de familie. Voor veel inwoners geeft een lening een nieuw toekomstperspectief zoals voor Ossei:

“Ik krijg hulp van de Opportunity Bank. Ik spaar daar geld en heb een microfinance lening gekregen. De lening wil ik graag gebruiken om mijn sinaasappelboomgaard uit te breiden. Ik verbouw ook cassave en plantain, omdat je deze vroeg in het jaar kunt oogsten zodat je altijd inkomsten hebt. Maar de sinaasappels zijn winstgevender. Daarom wil ik deze boomgaard graag uitbreiden. Er is niet echt een onderpand. Wanneer je de lening niet terug betaald arresteren ze je. Ze hebben een paspoortfoto van je, kennen je woonplaats en komen eerst op je werk langs om te bepalen of je in aanmerking komt voor een lening”.³⁸

Het belang van deze sociale netwerken, burgerinitiatieven en formele sociale zekerheid wordt goed geïllustreerd door mensen die weinig tot geen familie hebben. Voor hen zijn deze vormen van sociale zekerheid vaak van groot belang. Zo ook voor Yaa, haar man is enkele jaren geleden overleden. Zij vertelde het volgende over het belang van de ziektekostenverzekering:

“Ik heb een klein stukje land, waar ik op werk met mijn twee kinderen die nog in Kokobeng wonen. Mijn andere vier kinderen wonen in Kumasi. Het is belangrijk om veel kinderen te hebben. Eigenlijk had ik meer kinderen gewild, maar mijn man is op jonge leeftijd overleden. Voor mij is het erg belangrijk omdat ik geen broers en zussen heb. De afgelopen jaren heb ik alles zelf moeten doen, ik heb geen steun gekregen van familie. Om die reden is het voor mij zo belangrijk dat ik een zorgverzekering heb”.³⁹

In hoofdstuk vier werd duidelijk, dat de inwoners van Kokobeng en Techiman verschillende individuele coping strategieën toepassen om aan armoede te ontkomen. In hoofdstuk vijf en zes werd er gekeken naar wat de rol is van de familie in het aanbieden van sociale zekerheid en hoe deze rol sinds het de jaren tachtig van de vorige eeuw zijn veranderd. In dit hoofdstuk werd duidelijk, dat er naast de informele sociale zekerheid vanuit de familie, er andere bronnen zijn die sociale zekerheid kunnen bieden aan de inwoners van Kokobeng en Techiman. Nu volgt de conclusie waarin deze empirische gegevens worden vergeleken met de theoretische onderbouwing.

---

³⁸ Ossei, 43 jaar, man uit Techiman, 12-03-2013

³⁹ Yaa, 45 jaar, vrouw uit Kokobeng, 06-02-2013

Conclusie

In de conclusie zullen allereerst de empirische gegevens vergeleken worden met de theoretische onderbouwing, waarna er gekeken zal worden of er in Kokobeng en Techiman sprake is van oftewel individualisering dan wel atomisering.

De inwoners van Techiman en Kokobeng passen verschillende copingstrategieën toe. Veel van, de in de literatuur besproken coping strategieën, zien wij terug in Kokobeng en Techiman. Voorbeelden hiervan zijn het investeren in toekomstige overlevingsmethodes en het gebruik maken van verschillende inkomsten (Crehan in Bernstein et al. 1992; Ellis 2000). Naast deze copingstrategieën is ook sociale zekerheid een belangrijke bron om te kunnen overleven. Deze zijn op te delen in formele en informele sociale zekerheid. Baerends (1994) spreekt over familierelaties als de belangrijkste actor in het verzorgen van sociale zekerheid voor de bewoners van Sub-Sahara Afrika. Uit ons onderzoek blijkt dat familierelaties nog steeds een belangrijke rol spelen in het verzorgen van sociale zekerheid. Echter trekken wij in twijfel of dit de belangrijkste actor is in het verzorgen van sociale zekerheid. De sociale zekerheid geboden door familie is de afgelopen dertig jaar namelijk afgenomen en er zijn andere actoren die ook een belangrijke rol spelen in het bieden van sociale zekerheid aan de bewoners van Kokobeng en Techiman.

De sociale zekerheid geboden door familie is afgenomen, doordat er veranderingen in de familierelaties hebben plaatsgevonden en er financiële belemmeringen zijn voor veel families. Enkele belangrijke veranderingen in de familierelaties zijn de afname van het belang van de *extended family*, de veranderingen in het erfrecht, veranderingen in opvattingen over familierelaties en de afname van de autoriteit van het familiehoofd. Door de veranderingen in het erfrecht, erft men niet langer in de matrilineaire lijn, maar erft men van beide ouders. Hierdoor neemt de *nuclear family* in belang toe en neemt de *extended family* in belang af. Daarnaast heerst er de opvatting dat volwassen kinderen het ouderlijk huis moeten verlaten. Hierdoor worden huishoudens kleiner en komt er een grotere focus op de *nuclear family* in plaats van *extended family*. Ook is de positie van het familiehoofd veranderd, zo heeft hij bijvoorbeeld niet zo veel invloed meer op de keuze voor een huwelijkspartner door een familielid. Deze veranderingen betekenen echter niet dat er geen sociale zekerheid meer wordt geboden aan familieleden. Zoals Korboe (1992) al beschreef hebben leden van de *nuclear family* nog steeds verplichtingen ten aanzien van de *extended family* leden. Daarnaast zijn volgens Twum-Danso (2009) de waarden; reciprociteit, respect en verantwoordelijkheid nog steeds erg belangrijk zijn in familierelaties. Een uiting van deze belangrijke waarden is het

bieden van sociale zekerheid aan elkaar. Volgens Twum-Danso (2009) ziet men deze belangrijke normen en waarden vooral terug in de ouder-kind relaties. Dit wordt in ons onderzoek bevestigd, doordat voornamelijk ouders en kinderen elkaar sociale zekerheid bieden. Uit ons onderzoek blijkt, dat naast de ouder-kind relaties, de broer-zus relaties belangrijk zijn in het verzorgen van sociale zekerheid. Deze bieden elkaar het vaakst sociale zekerheid, daarnaast speelt de woonsituatie een rol. Over het algemeen kan men stellen dat familieleden elkaar sociale zekerheid bieden wanneer deze samen een huishouden vormen of wanneer een familielid in een crisissituatie verkeerd. Wanneer men in een familiehuis woont, krijgt men in ieder geval sociale zekerheid aangeboden door familieleden in de vorm van onderdak. Daarnaast is de sociale zekerheid die men elkaar biedt in een huishouden groter dan de sociale zekerheid die men daarbuiten biedt. De sociale zekerheid binnen een huishouden bestaat namelijk uit de dagelijkse zorg voor elkaar en de zorg aan andere familieleden bestaat vrijwel altijd enkel uit hulp in crisissituaties. De dagelijks geboden sociale zekerheid neemt echter af. Dit kan verklaard worden door het verlies van belang van de *extended family*, maar ook door de steeds kleiner wordende huishoudens. Doordat er van volwassen kinderen wordt verlangd dat zij het huis verlaten zijn huishoudens vaak klein, deze bestaan vaak enkel uit de *nuclear family*. *Nuclear families* bestaan in veel gevallen uit eenoudergezinnen. Hierdoor is er maar weinig sociale zekerheid die de leden van een huishouden elkaar kunnen bieden. Daarnaast is het zo dat in veel families de financiële middelen om elkaar te kunnen steunen momenteel ontbreken. Volgens Chami et al (2003), Cohen (2011) en Adams Jr. (2006) spelen ook *remittances* een belangrijke rol in het verschaffen van sociale zekerheid aan familieleden. In Kokobeng en Techiman blijkt dit niet het geval te zijn. Er zijn wel veel inwoners met familieleden in de steden of het buitenland, maar er zijn er maar enkelen die ook daadwerkelijk *remittances* ontvangen. De families die *remittances* ontvangen geven aan deze enkel te krijgen in crisissituaties. Vrijwel niemand ontvangt *remittances* op regelmatige basis.

Naast de groep inwoners uit Kokobeng en Techiman die kan rekenen op een vorm van sociale zekerheid verzorgd door de familie, is er ook een deel dat geen enkele vorm van sociale zekerheid vanuit de familie ontvangt. Vooral voor deze groep mensen zijn de andere vormen van sociale zekerheid belangrijk. De andere belangrijke actoren in het bieden van sociale zekerheid zijn; sociale netwerken, burgerinitiatieven, de overheid, en financiële instellingen, zoals banken en microfinancieringsorganisaties. Zoals Baerends (1994) en Kabki (2007) al stelden, spelen sociale netwerken zoals vriendschappen een rol in het bieden van sociale zekerheid. Ook in ons onderzoek kwam naar voren dat deze netwerken een rol

speelden. Dit is echter een kleine rol, uit onze data blijkt dat burgerinitiatieven een belangrijkere rol spelen. Deze burgerinitiatieven nemen in Kokobeng en Techiman de vorm aan van *tontines*. Het belang wat Kouassi-Komlan et al. (2004) toeschrijven aan *tontines* als vorm van sociale zekerheid wordt in ons onderzoek bevestigd. In Kokobeng en Techiman staan *tontines* bekend onder de naam *ekuo*. Veel inwoners uit de dorpen verenigen zich in een *ekuo* om elkaar zo de sociale zekerheid te kunnen bieden die men niet ontvangt vanuit de overheid of familie. Veel leden van de *ekuo*'s geven aan dat ze geen of te weinig sociale zekerheid vanuit de familie ontvangen, waardoor zij zichzelf genoodzaakt zien om lid te worden van een *ekuo*. Een *ekuo* geeft namelijk financiële steun aan zijn leden in crisissituaties, daarnaast verstrekt de *ekuo* ook leningen aan zijn leden wanneer zij deze nodig hebben voor beroepsmatige uitgaven. Zoals een chauffeur die hiermee een auto kan aanschaffen of een boer die hierdoor pesticiden kan kopen.

In Ghana bestaan naast vormen van informele sociale zekerheid ook vormen van formele sociale zekerheid. De overheid biedt via de Sociale verzekeringsinstelling van de SSNIT, Social Security National Insurance Trust, een pensioenfonds en studentenleningen. Ook biedt de overheid een zorgverzekering aan en is er gratis basisonderwijs (Odeyemi & Nixon 2013; Estrin 1992; SSNIT 2013). Er is echter veel aan te merken op deze formele sociale zekerheid. Een van de problemen is het feit dat bijna iedereen werkzaam is in de informele sector of de landbouw. Hierdoor zouden maar weinig mensen aangesloten zijn op de formele sociale zekerheid geboden door de overheid (Kumado & Gockel 2003; Bailey & Turner 2002). Ons onderzoek bevestigt dit. De meeste inwoners van Kokobeng en Techiman zijn werkzaam in de informele sector of de landbouw, hierdoor zijn ze niet automatisch aangesloten op het pensioenfonds. Enkel overheidsambtenaren en werknemers van grotere bedrijven zijn hier automatisch op aangesloten. Het is mogelijk om individueel deel te nemen aan het pensioenfonds, maar hiervoor moet het inkomen hoog genoeg zijn om de sociale lasten te kunnen aflossen. In de praktijk verdient vrijwel geen één landbouwer of werknemer in de informele sector genoeg om hier individueel aan deel te nemen. In Kokobeng en Techiman is bijna niemand aangesloten op het pensioensysteem en zijn er geen mensen die gebruik maken van de studieleningen. Het is niet zo dat de inwoners van Kokobeng en Techiman uitgesloten zijn van alle vormen van sociale zekerheid geboden door de staat. Zo hebben alle dorpsbewoners toegang tot gratis basisonderwijs in hun eigen dorp en maakt een groot deel van de dorpsbewoners gebruik van de zorgverzekering die wordt aangeboden door de staat. Er is echter veel kritiek op het functioneren van de

zorgverzekering. Deze zou namelijk niet alle medicatie en behandelingen vergoeden. Verder hebben de inwoners van Kokobeng en Techiman ook kritiek op het onderwijs. Zo zou het onderwijs niet goed genoeg zijn en moeten de ouders nog steeds betalen voor de boeken en de uniformen. Hierin uit zich het tweede probleem van formele sociale zekerheid in Sub-Sahara zo Afrika, zoals deze benoemd wordt door Barbone & Sanchez en Bailey & Turner (1999;2002), namelijk het feit dat het uitvoeren van de sociale zekerheid lang niet altijd adequaat is. Daarnaast benoemen zij het gebrek aan economische groei als een probleem voor de formele sociale zekerheid, hier kunnen wij echter geen uitspraak doen.

Naast de formele sociale zekerheid geboden door de overheid, wordt er ook sociale zekerheid geboden door banken en andere financiële instellingen. Deze verstrekken namelijk leningen aan de inwoners van Kokobeng en Techiman. Deze zijn vaak erg belangrijk voor hen, omdat ze deze gebruiken om te investeren in hun werk zodat ze hun inkomen kunnen verhogen. Ook worden leningen soms aangevraagd door een familiehoofd om zo een van de leden van zijn familie te kunnen helpen met een crisissituatie. Voornamelijk bij begrafenissen is het gebruikelijk hiervoor een lening aan te vragen.

Het is duidelijk dat inwoners van Kokobeng in Techiman gebruik maken van verschillende bronnen van zowel formele- als van informele sociale zekerheid zijn. Door het belang van deze verschillende vormen van sociale zekerheid te bestuderen, kunnen wij analyseren of er in Kokobeng en Techiman sprake is van ofwel individualisering dan wel atomisering. Schnabel (2004) stelt dat de individualisering enkel mogelijk is in Westerse landen. In niet Westerse landen zouden de mensen vaak te afhankelijk van elkaar zijn om succesvol te individualiseren. Wanneer de mensen toch in grotere mate onafhankelijk van elkaar zouden worden, zou er sprake zijn van atomisering in plaats van individualisering. Volgens de Beer (2006) zijn de verzwakking van banden tussen mensen en traditionele instituties, zoals de familie, de kerk, vakbonden en politieke partijen belangrijke kenmerken van individualisering. Om te analyseren of en in welke mate er sprake is van individualisering dan wel atomisering in Kokobeng en Techiman, is het interessant om de gevolgen van individualisering in het Westen te vergelijken met de data die wij hebben verkregen in Kokobeng en Techiman.

Dykstra (2004) stelt dat de individualisering grote invloed heeft gehad op de informele sociale zekerheid die de familie biedt. Zo zouden mensen in Westerse landen niet langer op de familieleden zijn aangewezen voor het voorzien in hun dagelijkse levensbehoeften. Dit komt

doordat de formele sociale zekerheid in deze landen is toegenomen. Uit onze data blijkt dat de matrilineaire familiestructuren in Kokobeng en Techiman de afgelopen veertig jaar onderhevig zijn geweest aan veranderingen. Zo is de betrokkenheid van de *extended family* bij het vinden van een geschikte huwelijkspartner afgenomen, wat overeen komt met de bevindingen van Popenoe (1993) die stelt dat de individualisering een belangrijke oorzaak is van de veranderde functie van het huwelijk. Ook is het belang van de *extended family* in het voorzien in de dagelijkse levensbehoeften afgenomen en is het belang van de *nuclear family* hierin juist toegenomen. Toch blijft de *extended family* van groot belang in het aanbieden van hulp tijdens crisissituaties. Het merendeel van onze informanten gaf aan dat ze met de dagelijkse zorg vanuit de *nuclear family* en met de zorg in crisissituaties vanuit de *nuclear-* en de *extended family* in hun levensonderhoud kunnen voorzien. Echter was er, zoals eerder werd aangegeven, ook een aanzienlijk deel dat aangeeft te weinig zorg vanuit de familie te ontvangen. Zoals eerder duidelijk werd is het, voor de mensen die gebrekkige informele sociale zekerheid vanuit de *nuclear-* en de *extended family* ontvangen, van belang dat zij andere bronnen van sociale zekerheid tot hun beschikking hebben, waardoor ze zich aansluiten bij een *ekuo*. Ook geven informanten aan dat het voor hen belangrijk is om een zorgverzekering te hebben, omdat ze geen familie hebben die hun zou kunnen helpen wanneer zij ziek worden of een ongeluk krijgen. Ook hier wordt duidelijk dat het op zich geen keuze is van de inwoners van Kokobeng en Techiman om onafhankelijk te worden van de *extended family*, maar dat ze door die onafhankelijkheid genoodzaakt zijn om andere bronnen van sociale zekerheid te zoeken. Hieruit blijkt dat de inwoners van Kokobeng en Techiman te afhankelijk van elkaar zijn, om succesvol te individualiseren, zoals Schnabel (2004) al stelde.

Atomisering houdt in dat sociale verbanden vervallen, waardoor individuen op zichzelf komen te staan. Wanneer we kijken naar de kenmerken die de Beer (2006) geeft, blijkt dat er inderdaad sprake is van een verzwakking van de banden tussen de mensen en de traditionele institutie de familie. Echter komt deze verzwakking voornamelijk, doordat er minder dagelijkse zorg wordt aangeboden door de *extended family*. De mensen die weinig tot geen informele sociale zekerheid vanuit de *extended family* ontvangen zijn vaak afhankelijk van het lidmaatschap bij een *ekuo* om sociale zekerheid te ontvangen. Omdat er ook *ekuo*'s zijn, die georganiseerd zijn vanuit een religie of een politieke partij kunnen we niet spreken van een verzwakking van de volgende traditionele instituties; de kerk, de vakbonden en de politieke partij. Verder is het zo dat er enkelen zijn die weinig tot geen steun ontvangen vanuit hun *extended family* en ook geen lid zijn van een *ekuo*. Dit zou kunnen duiden op een vorm

van atomisering, maar omdat het hier slechts om een klein aantal gaat, kunnen we hieruit geen conclusies trekken. Met de resultaten van het onderzoek kunnen wij dus niet concluderen dat er in Kokobeng en Techiman duidelijk sprake is van individualisering, zoals dit proces zich heeft voorgedaan in het Westen. Daarnaast kunnen wij met de resultaten van het onderzoek ook niet concluderen dat er in Kokobeng en Techiman sprake is van atomisering.

Wel kunnen we stellen dat hoewel de informele sociale zekerheid vanuit de *extended family* aan het afnemen is, er geen goed alternatief wordt geboden door de overheid. De *extended family* biedt enkel in crisissituaties hulp en biedt niet meer, zoals voorheen, dagelijkse zorg aan de leden. Het gevolg van het feit dat de overheid geen adequate alternatieven biedt voor de afname van sociale zekerheid vanuit de *extended familie*, is dat burgerinitiatieven een belangrijke rol zijn gaan spelen in het aanbieden van sociale zekerheid en dat de rol van de *nuclear-* en de *extended family* (hoewel deze is afgenomen), nog altijd van belang is.

Bibliografie:

Adams Jr, R.

2006 Remittances and poverty in Ghana. World Bank Policy Research Working Paper,

Atuahene, F.

2007 The challenge of financing higher education and the role of student loans scheme: an analysis of the student loan trust fund (SLTF) Ghana. *Higher Education* 56:407-421

Baerends, E. A.

1994 Changing Kinship, Family and Gender Relationships in Sub-Saharan Africa. Women and Autonomy Centre (VENA), Leiden Univ.

Bailey, C., and J. Turner

2002 Social Security in Africa. *Journal of Aging & Social Policy* 14(1):105-114.

Barbone, L.; Luis-Alvaro Sanchez, B.

1999 Pensions and Social Security in Sub-Saharan Africa: Issues and Options. World Bank, Africa Region

Becker, S.

2007 Global Perspectives on children's Unpaid Caregiving in the Family Research and Policy on 'young Carers' in the UK, Australia, the USA and Sub-Saharan Africa. *Global Social Policy* 7(1):23-50.

2000 Barnard A. & Spencer J.

Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology. Routledge London, New York.

Bernstein, H., B. Crow, and H. Johnson

1992 *Rural Livelihoods: Crises and Responses*. Oxford University Press.

Chami, R., S. Jahjah, and C. Fullenkamp

2003 Are Immigrant Remittance Flows a Source of Capital for Development. Vol. 3. International Monetary Fund.

Coe, C.

2011 What is the Impact of Transnational Migration on Family Life? Women's Comparisons of Internal and International Migration in a Small Town in Ghana. *American Ethnologist* 38(1):148-163.

Coe, C.

2008 The Structuring of Feeling in Ghanaian Transnational Families. *City & Society* 20(2):222-250.

- Cohen, J. H.
2011 Migration, Remittances, and Household Strategies*. *Annual Review of Anthropology* 40:103-114.
- De Beer, P
2006 Ieder voor zich? Het effect van individualisering op solidariteit'. In: P. de Beer en F. Koster (red.), *Samen voor ons eigen. Individualisering, globalisering en de toekomst van de solidariteit*.
- Devereux, Stephen
2002 Can Social Safety Nets Reduce Chronic Poverty? *Development Policy Review* 20(5):657-675.
- Dijksterhuis
2005 Ghana. mensen, politiek, economie, cultuur, milieu. Koninklijk Instituut voor de Tropen, Amsterdam.
- Dykstra, P.A
2004 Het zit in de familie. *Bevolking en Gezin*, 33, 3-28.
- Ellis, F.
2000 The Determinants of Rural Livelihood Diversification in Developing Countries. *Journal of Agricultural Economics* 51(2):289-302.
- Ellis, F.
1998 Household Strategies and Rural Livelihood Diversification. *The Journal of Development Studies* 35(1):1-38.
- Estrin, A.
1992 New Social Security Pension System in Ghana. *Social Security Bulletin* Vol. 55 No. 3:78
- Fafchamps, M.
2003 *Rural Poverty, Risk and Development*. Edward Elgar Publishing Oxfordshire.
- Friedmann, J.
1992 *Empowerment: The Politics of Alternative Development*. Blackwell Oxford.
- Gledhill, J.
2004 Neoliberalism. *A Companion to the Anthropology of Politics*:332-348.

- Kabki, M.
2007 Transnationalism, Local Development and Social Security: The Functioning of Support Networks in Rural Ghana. African Studies Centre, Leiden.
- Knijn, T.
2004 Het prijzen van de zorg. Sociaal beleid op het snijvlak van privé en publiek. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Korboe, D.
1992 Family-Houses in Ghanaian Cities: To be Or Not to be? *Urban Studies* 29(7):1159-1171.
- Kottak, P.C.
2011 Appreciating cultural diversity fourteenth edition, International Edition. McGraw-Hill New York.
- Kouassi-Komlan, E., C. Fonseca, and B. Faso
2004 Microfinance for Water and Sanitation in West Africa.
- Kumado, K., and A. F. Gockel
2003 A Study on Social Security in Ghana. University of Ghana Legon.
- Michal Lipton,
1980 Migration from Rural Areas of Poor Countries: The Impact on Rural Productivity and Income Distribution. *World Development* 8
- Maimbo SM, Ratha D.
2005 Remittances: Develop Impact and Future Prospects, ed. SM Maimbo, D Ratha, pp. 1–16. Washington, DC: World Bank
- McDonald P.
2006 Low fertility and the state: The efficacy of policy. *Population and Development Review*, 32(3), 485-510.
- McGadney-Douglass, B. F., and R. L. Douglass
2008 Collective Familial Decision-Making in Times of Trouble: Intergenerational Solidarity in Ghana. *Journal of Cross-Cultural Gerontology* 23(2):147-160.
- Mock, C, Gloyd, S. Adjei, S. Acheampong, F. Gish, O.
2003 Economic consequences of injury and resulting family coping strategies in Ghana. *Accident Analysis and Prevention* 35 (2003) 81–90

La Ferrara, E.

2006 Descent rules and strategic transfers. Evidence from matrilineal groups in Ghana. *Journal of Development Economics* 83:280-301.

Odeyemi, I. and Nixon, J.

2013 Assessing equity in health care through the national health insurance schemes of Nigeria and Ghana: a review-based comparative analysis. *International journal for Equity in Health* 12:9

Osei-Kofi, E.

1974 *Marriage and the Family. A Study of Social Change in Ghana.* Dept. of Sociology, University of Gothenburg Gothenburg.

Popenoe, D.

1993 American Family Decline, 1960-1990. A review and appraisal. *Journal of Marriage and the Family*, 55: 527-555.

Schnabel, P.

1999 *Individualisering in Wisselend Perspectief.* Schnabel, P.(Red.), *Individualisering En Sociale Integratie.*Nijmegen: SUN.

SSNIT, 2013. Social Security and National Insurance Trust. 09/05/2013 www.ssnit.or.gh

Twum-Danso, Afua

2009 Reciprocity, Respect and Responsibility: The 3Rs Underlying Parent-Child Relationships in Ghana and the Implications for Children's Rights. *International Journal of Children's Rights* 17(3):415-432.

United Nations Statistics Division, 2011, *Households and Family.* 12/05/2013

<http://unstats.un.org/unsd/demographic/sconcerns/fam/fammeth.htm#A1>

Appendix I: Methoden en Technieken

Tijdens dit antropologisch onderzoek is er uitsluitend gebruik gemaakt van kwalitatieve onderzoeksmethoden. De toegepaste onderzoeksmethoden zijn: *hanging out*, participerende observatie, semigestructureerde interviews, informele gesprekken, gesprekken met sleutel informanten, *life history* interviews, analyse van berichtgeving in media, het leren en toepassen van basiskennis van de lokale taal.

De onderzoeksgroep bestond uit de volwassen inwoners van de dorpen Kokobeng en Techiman. Wij waren zelf niet woonachtig in de dorpen. Wij verbleven bij een NGO, die een kilometer verwijderd was van Kokobeng en ongeveer drie kilometer van Techiman. Hierdoor moesten wij beiden dagelijks een stuk lopen om in onze onderzoeksdorpen te komen.

De groep informanten bestond uit zowel mannen als vrouwen in de leeftijdscategorie 18 tot 100 jarigen. In Techiman heeft Denise met 99 informanten gesproken, waarvan 68 vrouwen en 31 mannen. Die als volgt over de leeftijdscategorieën verdeeld waren: 18 t/m 35 jaar personen:35 t/m 60 jaar:38 en ouder dan 60jaar:21 personen. In Kokobeng hebben wij 72 informanten gesproken voor ons onderzoek. Tussen de 16 en 35 jaar:24,tussen 35 en 60 jaar: 31 en tussen 60 t/m 100 jaar: 17. In Kokobeng zijn er 42 vrouwen geïnterviewd en 30 mannen. Er kan dus gesteld worden dat alle leeftijdscategorieën en beide geslachten vertegenwoordigd waren. De vrouwen waren in de meerderheid, dit valt te verklaren door het feit dat vrouwen vaker thuis zijn, terwijl veel mannen overdag op het land werken. Het huis wordt gezien als het domein van de vrouw. Zij waren dus vaker aanwezig in de dorpen wanneer wij interviews wilde afnemen. In een later stadium van het onderzoek zijn wij om deze reden tot later op de middag in de dorpen gebleven. Om zo ook meer mannen te kunnen spreken die terugkwamen van hun werk op het land.

Hanging out is een belangrijke methode die we tijdens ons hele onderzoek hebben gebruikt. In het beginstadium van het onderzoek was deze methode voornamelijk erg belangrijk voor het opbouwen van rapport. Hierdoor raakte de dorpsbewoners gewend aan de aanwezigheid van antropologie studenten in het dorp. Verder was *hanging out* gedurende het gehele onderzoek een goede methode om informele gesprekken te kunnen beginnen met de enkele Engels sprekende dorpsbewoners. Op deze momenten konden wij zonder tolk in een meer informele sfeer vragen stellen. Ook deze informele gesprekken hielpen bij het opbouwen van rapport, daarnaast hielpen ze bij het vinden van nieuwe onderwerpen voor de semigestructureerde interviews.

Participerende observatie hebben wij toegepast tijdens belangrijke

familiebijeenkomsten. We hebben beiden enkele malen deelgenomen aan begrafenissen en andere bijeenkomsten daaromheen. Deze methode is het meest geschikt voor deze situaties omdat men data kan verkrijgen door niet al te duidelijk aanwezig te zijn. Wanneer men rouwt en de emoties oplopen heeft men niet altijd behoefte om een student antropologie te woord te staan. Veder is een begrafenis een gebeurtenis waarbij de gehele *extended family* samenwerkt. Hierdoor leent deelname aan dergelijke gebeurtenissen zich goed voor data verzameling over de structuur en werking van de *extended family*.

De meest gebruikte methode was het houden van semigestructureerde interviews. Omdat de meeste mensen van onze onderzoeksgroep het Engels (de lingua franca van Ghana), niet beheersten, moesten we met tolken werken. Door het gebruik van een tolk kregen gesprekken echter snel een formele sfeer. Men verwachtte dat er meteen vragen gesteld werden. Hierdoor werden gesprekken met behulp van de tolken vaak semigestructureerde interviews. In dit onderzoek is het een van de meest effectieve methodes gebleken om onderzoeksdata te verzamelen. We hebben namelijk ongeveer 200 semigestructureerde interviews afgenomen bij 165 verschillende informanten. Van verschillende families en huishoudens zijn meerdere leden geïnterviewd om zo een beter beeld te krijgen van de samenwerking tussen familieleden. Wanneer informanten meerdere malen werden geïnterviewd, werd het opgebouwde rapport gebruikt om gevoeligere onderwerpen ter sprake te brengen.

Daarnaast waren de gevoerde gesprekken met sleutel informanten waren van groot belang voor het verloop van het onderzoek. Een belangrijke sleutelinformant van Denise in Techiman was de tolk, genaamd Kwame. Hij was zelf afkomstig uit Kokobeng, maar kende zowel Techiman als Kokobeng erg goed. Hij had ook veel vrienden en kennissen in Techiman en kon hierdoor een brug slaan tussen de veldwerker en de dorpsbewoners. Hij was goed op de hoogte van wat er in het dorp speelde en beheerste goed het Engels waardoor hij zeer waardevol werd voor het onderzoek. In Kokobeng heeft Stijn met twee sleutel-informanten gewerkt namelijk, Kwame en Kofi. Kofi fungeerde als tolk in Kokobeng, waar hij ons in contact bracht met verschillende huishoudens. Net als de tolk Kwame in Techiman, hielp Kofi contact te leggen met de inwoners van Kokobeng die allen bekende van hem waren. Verder hielp hij graag om onduidelijkheden te verhelderen. Kwame (de sleutelinformant van Stijn), spraken wij vaak. Samen met hem reflecteerden wij op onze onderzoeksvragen en de verzamelde data en bedachten wij nieuwe strategieën voor het vervolg van het onderzoek. De gesprekken met deze sleutelinformanten waren dus een belangrijke bron van verdieping en

reflectie. Daarnaast waren ze erg bruikbaar bij het vinden van nieuwe onderwerpen voor de semigestructureerde interviews. Daarnaast zijn deze sleutelinformanten van groot belang geweest om toegang te verkrijgen tot de onderzoeksgroep. Hun vele contacten in de dorpen heeft ons geholpen bij het vinden van informanten voor de semigestructureerde en life history interviews.

Het doel van de life histories was, om veranderingen binnen de aard en de functie van de familieverhoudingen te beschrijven. Naast deze diepte-interviews hebben wij ook diepte-interviews afgenomen over andere thema's van het onderzoek, bijvoorbeeld de coping strategieën die mensen toepassen.

Ook is er tijdens het onderzoek gebruik gemaakt van analyse van de berichtgeving in de media. Deze analyse heeft geholpen bij het vinden van onderwerpen die meer verdieping nodig hadden. Daarnaast bleek het een goede methode om nieuwe onderwerpen voor de semigestructureerde interviews te vinden. De dorpsbewoners spraken niet, zoals verwacht, Engels (de lingua franca van Ghana). Daarom was het belangrijk om de beginselen van de lokale taal (Twi) te leren. Dat wij ons deze beginselen zoals groeten en bedanken hebben eigengemaakt, heeft zeker geholpen bij het opbouwen van rapport.

Wanneer wij naar het dorp gingen hadden wij altijd een schrijfblokje bij. Hierdoor konden we tijdens elk bezoek aantekeningen maken wanneer wij dit wilden. Later hebben wij deze uitgetypt op de laptop en hierop opgeslagen. Ook tijdens de interviews hebben wij gebruik gemaakt van een schrijfblok. We hebben geen interviews opgenomen met een bandrecorder maar alle antwoorden genoteerd op het schrijfblok. Omdat we met een tolk werkten hadden we tijd om de antwoorden van de informanten te noteren. We hebben bewust gekozen om de interviews niet op te nemen omdat de sfeer dan nog formeler zou worden.

Alle data die we in het veld hebben verzameld hebben we tijdens onze veldwerkperiode geanalyseerd door gebruik te maken van het software programma Nvivo. De tussentijdse analyse van onze onderzoeksdata heeft ons geholpen om inzicht te krijgen in de data. Hierdoor wisten we welke data er nog miste en waar we ons op moesten focussen.

Appendix II: Summary in English

The purpose of this research project was to find out what the role of family relationships are in filling the need for social security of the inhabitants of two small villages in rural Ghana. The research has been carried out in a comparative manner. But after finding a lot of the same data in both villages we decided it would be better to combine the results of both studies and treat them as one case study. The villages where the research took place were Kokobeng and Techiman. These villages are situated in the south of Ghana in the Ashanti region. Both are close to Kumasi, which is one of the biggest and most influential cities in the country. Both villages are part of rural Ghana, most of the villagers are farmers. Some of the villagers also have other occupations like drivers, hairdressers and tailors. But most of these people also have a small piece of land which they use to grow food. In both villages most people are Christians, but there's a great diversity in Christianity. We know about more than eight different churches. In both villages there was a primary school and there were some local stores. Kokobeng was bigger than Techiman, Kokobeng had about 1500 inhabitants and Techiman had about 600 inhabitants. Kokobeng also had a local bar and a Junior High school. We have interviewed 165 individuals in the age of 18 up till 100, both men and women.

In this region of Ghana matrilineal family system is the custom. But a lot of families also use another kind of family system. We assume that the family systems are at a transitional stage at the moment. Due to changes in the inheritance law, which changed the matrilineal inheritance custom into an inheritance custom where the children inherit from both parents. The extended family lost some importance and the nuclear-family became more important. With the decline of the importance of the extended family, the social security that the extended family would give to their members also declined. The amount of social security you get from your extended family and nuclear-family depends on your housing and your relationship with relatives. When you live with other nuclear-family members or extended family members in one house you share the housing with each other. When you also form a household with those relatives you also give each other daily care. This is one form of social security. When you do not live with relatives in one house or you are not part of the same household you would not get daily care from them. The social security they will give them will naturally be a help in a crisis situation. A crisis situation has been defined by the inhabitants of Kokobeng and Techiman as a situation of a relative which can affect the wellbeing of the extended family as a whole. These are situations like disease, a case of death

and problems with the law. Almost all of our informants get help from relatives in crisis situations. But there is also a small group who don't get any help from their relatives at all. The decline of social security of relatives can be explained by the fact that households are getting smaller and the financial hardships that a lot of families are in.

Apart from relatives there are a couple of other important sources of social security for the inhabitants of Kokobeng and Techiman. One of them is social networks. Some people help others in their social networks or get help from other people in their social network when they need it. Mostly those networks consist of friends and other community members. More important than the social networks are the tontines also known under the local name of '*ekuo*' translating into English as 'union'. An *ekuo* in this context is a group of people who come together in an organization which gives them social security. All the members have to give money to the *ekuo* on a regular basis and have to be present at the meetings of the *ekuo*. Most *ekuo*'s meet about once a week, or once a month at a particular spot like a school or church. All the members pay a small fee and they will discuss which member needs financial support. When a member does not attend a meeting or is late for a meeting he or she has to pay a fine. An *ekuo* gives financial support to its members when they are in a crisis situation. And some *ekuo*'s also give loans to their members when they need it to invest in their occupation. There are different kinds of *ekuo*'s some are based on a membership of a church or political party, others are based on a particular occupation like the drivers' *ekuo* and there are *ekuos* where everybody can become a member. The unions which are based on a particular occupation pay a lot of attention to helping their member with their occupation. Like the driver *ekuo* which helps their members to get their own car. A lot of people want to be part of an *ekuo* because they claim that the help they get from their relatives is not enough. Besides from these forms of informal social security, there is also a system of formal social security in Ghana. The government has a retirement fund and gives study loans these services are part of SSNIT, Social Security National Insurance Trust. Unfortunately only a small part of the Ghanaian people benefit from the pension fund. Only people who work in the formal economy will be automatically part of the system. All the people who work in the informal economy can only be part of it when they can pay the fees on their own. Most people do not earn enough money to do this and we haven't found anyone in Kokobeng and Techiman who has a student loan from the government. The government also offers a health insurance to its citizens, it is quite low cost and a lot of people benefit from this. Although there are some critics because of the small amount of medical treatments and medicines it covers. The government also offers free

primary education for all children but the parents still have to pay for their uniforms, books and food, a lot of inhabitants from Kokobeng and Techiman benefit from this semi-free education. The other financial support some financial institutions offer micro-finance loans which can be very important for people to invest in their occupation. It's also important for families which get a loan to help family members in crisis situations like funerals.

Another purpose of the research was to prove whether or not there was a process of individualization or atomization going on. The extended family is losing its importance, this could point to a process of individualization. But when we want to speak of individualization there also has to be a decline in the power and influence of traditional institutions like churches, political parties and unions. This is not the case. The *ekuo*'s which are often based on a membership of a traditional institution are becoming more important. Also, when we want to speak of individualization there needs to be good functioning formal social security. The Social security system in Ghana is limited and most of the inhabitants of Kokobeng and Techiman do not have proper access to the system.

There are inhabitants in Kokobeng and Techiman who do not have any source of social security because they cannot count on social security through family ties, they are not part of a *ekuo*, do not have a social network and do not have access to the formal social security. But there are not enough people like that to be able to conclude there is a process of atomization taking place. Even though we found proof for both processes it is not enough to conclude that there is a process of individualization or atomization going on.

We can conclude that family is still an important actor in offering social security but their role is declining. However, the social security offered by the government is not enough to cover this decline and the importance of the *ekuo* is growing as a form of social security. Unfortunately we cannot tell if these processes will lead to a form of individualization or atomization. There has to be in depth research done on this subject to be able to conclude that.